

Egidij Gašperšič

Utrinki iz glasbenega življenja

Jesen je čas, ki za mnogo ustanov in organizacij, šolskih, prosvetnih, kulturnih in drugih, pomeni začetek novega obdobja. Spoznanje, da je delo uspešnejše, če je skrbno načrtovano, jim narekuje, da že zdaj oblikujejo smer, obliko in vsebino svojih dejavnosti. Prišel je čas sej, posvetov, delovnih srečanj, s katerimi naj bi dosegli več, kakor smo prejšnja leta, ko so nas ovirale vseh vrst težave, ker ni bilo kadrov, ni bilo denarja, pa še marsičesa drugega ne. Toda prve jesenske ugotovitve kažejo, da trenutni položaj večinoma ni nič bolj spodbuden. Prav zato pa je načrtovanje še toliko bolj odgovorno, posebno srednjeročno in dolgoročno, ki naj bi z novimi kadri in novimi odnosi — v kulturi sami ter med kulturo in združenim delom — prineslo tisto, kar želimo in potrebujemo: visoko razvito kulturo kot last in potrebo širokih množic. Naj to ne zveni kot fraza. Delavec, katerega kultura bogati, je popolnejši človek. Bogatejši za prepotrebno zadoščenje pa je tudi kulturnik, ki tako bogatenje posreduje, najsi bo amater ali poklicni. Oba skupaj sta sestavna dela družbe in njuni odnosi se zrcalijo v njej. Zato je in mora biti globoko zainteresirana, da postopoma ustvarimo razmere za uresničenje mnogih lepo zapisanih misli o razvoju naše kulture.

Poletni meseci so namenjeni počitnicam in dopustom. Vse bolj tudi pri nas spoznavamo, da dopustniki, ne tuji ne domači, niso več zadovoljni s tem, da jedo, spijo in se okopljejo. Poleg najrazličnejših

oblik aktivne rekreacije so postali zahtevni obiskovalci muzejev, razstav in koncertov. Seveda, če jim te možnosti nudimo. Ponekod poskrbijo zanje hoteli, drugje turistična društva, zveze itd. Navadno se dejavnost ustavi pri denarju. Kljub vsemu bi se marsikaj dalo še drugače pripraviti; kar imamo, drugače in bolje uporabiti. Dostikrat se ne znamo otresti starih nepriljubljenih navad. Neradi priznamo soseda, da zna kakšno stvar bolje narediti. Prepočasi spoznavamo, da turisti raje obiskujejo lepo ohranjene in negovane zgodovinske spomenike kakor še tako moderne zgradbe. Kaj radi prezremo, da poslušalcu glasba drugače zveni, likovna umetnina drugače učinkuje na gledalca, kadar ju dojemamo v prostoru, ki je že sam po sebi vreden obiska in ogleda. Da bo bolj jasno, kaj je s tem mišljeno, samo eden od primerov: radovljiška Šivčeva hiša na eni strani ter dvorana kina na drugi.

Pred kratkim smo brali o načrtih za revitalizacijo starega Kranja. Ne le strokovnjaki, še dosti drugih dobro ve, da večina naših krajev, večjih in manjših, hrani prenekatero zgodovinsko posebnost in zanimivost, ki bi po primerni strokovni obnovi privlačila domače in tuje obiskovalce. Gre za posamezne manjše spomenike, zgradbe, ulice, trge ali naselja v celoti. Zgledi nekaterih obmorskih mest (npr. Poreča), Grožnjana, pa redkejših slovenskih izjem so mikavni in prepričujejo, da bi tudi na našem ožjem območju lahko dobili

podobne miniaturne ateljeje, razstavne prostore in prireditvena okolja, ali pa tudi le za ogled namenjene muzejske objekte. Pri manjših posegih bi naložbe najbrž ne bile nepremostljive. Več je odvisno od iznajdljivosti ter od dogovarjanja strokovnih organizacij, krajevnih skupnosti, turističnih in kulturnih društev. Seveda pa bi vsi ti morali čutiti potrebo po takih akcijah.

Ne le ambient, tudi čas prireditev je pomemben. Zanimivo je, da turisti ob morju zelo radi obiskujejo koncerte, ki se začnejo ob 21. uri ali ob 23. uri, pa tudi pozneje. Ali bi taka ura prinesla kaj spremembe poletnim koncertom na Blejskem otoku, ki ob 17.30 niso vedno po želji obiskani, čeprav so programske dovolj privlačni? Poudariti je treba, da bi pri obravnavanih nastopih šlo v pretežni meri za komorne koncerte z malo nastopajočimi, tako da tudi ti stroški ne bi bili prehudi.

Kaj bi dobili s tem? Na kratko: ohranili bi spomenike — priče ustvarjalne moči našega naroda v preteklosti, našim krajem dali nekaj novega kulturnega utripa, domače izvajalce vključili v bogatejšo poustvarjalno dejavnost, domačim in tujim obiskovalcem pa nudili kulturna doživetja v privlačnem okolju. O izkušnjah bi vedeli kaj povedati v Zelšah, Grobljah, Goričanah, Seliščih, Kostanjevici, na Bledu, v Ljubljani (npr. Nedeljska matineja, Kon-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

certni atelje, Junijske serenade v Trubarjevem antikvariatu) in še kje drugje. Nedvomno bo tudi v prihodnje priljubljeno povezovanje likovnih in glasbenih prireditev.

Ob koncu septembra se je v Radovljici sestal glasbeni odbor Zveze kulturnoprosvetnih organizacij občine Radovljica. Osrednji obravnavani problem je bil preč kadrovske primanjkljaj. Ničkolikokrat je že bilo povedano, da manjka glasbenih učiteljev v osnovnih šolah, v glasbenih šolah in drugih izobraževalnih ustanovah; ni dovolj poklicnih glasbenikov v ljubljanskih (republiških) orkestrih, tako da jih zdaj že »uvažamo« iz vzhodnih držav; premnogi delujoči naši zbori in pihalne godbe brezupno povprašujejo po sposobnih dirigentih, da ne omenjamo še tistih krajev, kjer si tudi želijo glasbenih skupin, pa ne dobijo učitelja. Še malo ni treba verjeti, da ni mladih z zadosti prirojenih sposobnosti. Prav tako mnogo učencev glasbenih šol pridobi lepo mero osnovnega znanja. Kaj je potem tisto, kar pri vodenju vokalnih ali instrumentalnih skupin ne privlači dovolj, če morda celo ne odbija? Morda organizacija ni dobra? Je materialna stimulacija, kjer sploh je, pravična? Se ljudje bojijo odgovornosti, ki bi si jo s prevzemom takega, dostikrat še nevhvaležnega, dela naprtili? Se zavedajo, da amatelj, ki dela v slabih prostorih, s slabimi glasbili, se otepa z borno notno literaturo, nima veliko izgledov v primerjavi s kakovostno glasbo, ki je dostopna vsakomur s plošč, kaset, radia in TV? Mogoče ne želijo, da bi jim kdo trud devalviran v konjičkarstvo?

Tudi tu bi pomagalo le že v začetku omenjeno načrtovanje, ki seveda kar takoj ne bo odpravilo težav, toda brez njega jih pa nikdar ne bomo. Primerne kadre je treba zgodaj iskati in jih v dogovoru med starši, šolo ter društvi primerno usmerjati, hkrati načrtovati razvoj panoge in ustvarjati razmere za primerno splošno družbeno priznanje dejavnosti, obenem poskrbeti za stanovanja.

V radovljiški občini je 15 glasbenih skupin; kar 7 od njih ima dirigenta iz druge občine – bolje, da to včasih nekoliko ovira delo, kakor da jih sploh ne bi bilo. Na zadnji seji so sklenili, da bodo v okviru ZKPO poskrbeli za enotnejše nagrajevanje dirigentov. To naj bi nekoliko popravilo sedanji položaj teh delavcev, prav gotovo pa še ne pomeni reševanja kadrovskega vprašanja v širšem smislu.

Predstavniki pihalnih godb so ponovno govorili o že starem problemu teh ansamblov v zvezi z notno literaturo. Naše originalne ali tudi prirejene je zelo malo. Skladateljev to področje ne privlači, zato večina slovenskih godb igra skoraj iste skladbe že nekaj desetletij. Če hočejo poživiti spored, morajo poseči po tujih stvaritvah, čeprav bi raje domače.

Vsi prisotni so se strinjali, naj bi bil vsakokratni koledar prireditev naslednjega leta dovolj zgodaj znan in kar se da dokončen, saj se sicer njihovi lastni načrti krhajo.

Tudi republiški glasbeni odbor ZKOS se je sestal konec septembra. Videti je, da se bo njegovo delo pod vodstvom skladatelja Uroša Kreka poživilo in postalo precej konkretno. Poročilo o delu v pretekli sezoni je prikazalo bogato dejavnost slovenske kulture, nekazalo pa je marsikaj, kar bo treba popraviti, začeti znova, morda tudi opustiti. Še več besed, in to je prav, je bilo namenjenih delu v prihodnje.

Dirigenti zborov bodo že to jesen lahko obiskali seminar, ločeno glede na stopnjo znanja. Spopolnjevanje se pripravlja tudi za kapelnike godb. Nova pa je želja, da bi ga omogočili še aranžerjem, kar bi bil prvi korak k reševanju že omenjenih težav godb z literaturo. Več skrbi in načrtne pomoči naj bi posvetili domači zabavni glasbi ozi-

roma narodno-zabavni glasbi, kakor ji pač rečemo. Veliko je bilo že povedanih in zapisanih besed za in proti tej zvrsti glasbe. Dejstvo je, da je zelo razširjena in priljubljena, nekateri njeni organizatorji, avtorji in izvajalci pa nemalokrat premalo kritični. To je že znana slabost, ki jo je ponovno potrdila selekcija za letošnji festival v Ptuj, saj so zaradi nerodnosti in napak v besedilih, glasbenih prvinah ter izvajanju odklonili kar nad 40 ansamblov. Pri tem je že sodelovala komisija ZKOS, ki je bila osnovana z namenom, da takim skupinam nudi strokovno pomoč. Upajmo, da bo koristna in učinkovita. Na tem mestu naj bo še enkrat omenjen uspešen nastop ansambla Gorenjci iz Radovljice ter Svobode iz Lesc.

ZKOS bo z veseljem priskočila na pomoč Glasbeni mladini Slovenije, ki se je odločila, da se bo lotila vzgoje in izobraževanja animatorjev, kadrov za organiziranje in poživljanje glasbenega življenja. Prepričani smo, da bi taki sposobni organizatorji lahko marsikaj koristnega storili in v sodelovanju s šolami, ZKPO, društvi in drugimi postopoma ustvarjali ugodnejšo kulturno klimo.

V minuli sezoni so gorenjski pevski zbori ustanovili Pevsko zvezo. Po prvih bolj ali manj formalnih korakih so sledila prizadevanja, da se zveza čimprej loti konkretnih akcij, ki so bile planirane za jesen. Če bodo načrti držali, lahko v kratkem pričakujemo novih vesti z zborovskega področja. ZKOS se zavzema, da podobna pevska združenja dobijo še tista slovenska območja, kjer jih še ni. Potlej naj bi ustanovili področne centre, kjer naj bi z glasbenim gradivom, seminarji, mentorstvom ipd. nudili glasbenim skupinam še kako pogrešano in zapoznelo pomoč. Pozneje bi sledila ustanovitev osrednje slovenske zveze, ki bi predstavljala zares množično organizacijo.

Med prizadevanji za pot, ki naj amatersko glasbeno dejavnost popelje v lepšo prihodnost, je tudi osnovanje uredniškega odbora. ZKOS daje odboru, sestavljenemu iz znanih ustvarjalcev in poustvarjalcev, odgovorno nalogo, da izbere koncept, s katerim bodo naše glasbene edicije postale tisto, kar naj bi bile: prikazovale naj bi moč naše ustvarjalnosti, a take, da bo k naprednejšim konceptom vodila tudi amaterske pevce ter godbenike, ne pa da bodo ležale zaprašene na policah.

K nalogam ZKOS spadajo tudi nekatere stalne akcije, med katerimi poznamo: revijo šolskih zborov v Zagorju, festival

Kurirček v Mariboru, srečanje okteta v Šentjerneju, Pevski tabor v Šentvidu, pevsko tekmovanje v Mariboru, tekmovanja in srečanja godb. Tem se letos pridružuje še srečanje amaterskih simfoničnih orkestrrov, ki prinaša v glasbeno življenje prijetno in pomembno osvežitev. Jasno je, da to niso pravi, veliki simfonični orkestri, a srečanja moramo biti kajpak veseli. Prvi organizatorji so 7. oktobra Domžalčani.

Čim več ljudi je gledalo TV oddajo »Kdo si, Gallus?«, tem bolje je to za našo splošno razgledanost in tudi narodnostni ponos. Je že res, da poznamo njegovo ime, vemo, da je pisal pesmi v latinskem jeziku, večina pevcev pozna njegov motet »Ecce quomodo moritur instus«, druge od njegovih več sto skladb so znane že bolj redkim, ne ti ne zgodovinarji ne vedo, kje je zagledal svet, tudi ponosni smo, da je k svojemu imenu, ki ga je po tedanji šegi iz Petelina naredil za Handla in Gallusa, pripisal še Carniolus ter tako Nemcem in Čehom preprečil, da bi si ga prilastili – a kaj več od teh skromnih podatkov vedo le strokovnjaki. Toda J. Humer, znan predvsem kot predsednik ZKOS in pevec okteta Gallus, je pripravil oddajo, da je vsakomur, ki je bil pripravljen prislusniti, na topel, človeški in razumljiv način približal velikega moža in njegov skladateljski opus.

Naše kulturno, posebej glasbeno, življenje doživlja novo priznanje. Orkester Slovenske filharmonije odhaja na pettedensko turnejo po ZDA, ki pa bo tudi naporna in huda preizkušnja naše glasbene kulture, izvajalske in skladateljske.

Glasbenike, poklicne in ljubiteljske, pedagoge in druge je pred kratkim razveselil izid Bernsteinove knjige »Srečne ure ob glasbi« v prevodu M. Lipovška. V mozaiku prizadevanj glasbo približati vsakomur, je to nov delček, dobrodošel zaradi svoje neposrednosti in razumljivosti. Še bolj nam bo približala umetnika dirigentske palice, skladateljskega peresa, tipk in mojstra v neprekosljivem razlaganju skrivnosti glasbe, ki si je zaradi teh vrlin in tople prisrčnosti povsod po svetu pridobil priljubljenost.

Namesto sklepa: glasbene šole so začele novo leto kot pretekla, kar pomeni, da vseh kandidatov niso mogle sprejeti, ker ni učiteljev. Teh in drugih glasbenih delavcev manjka tudi drugod, zato ponoven poziv: združimo se v prizadevanjih, da odpravimo to neskladje med željo po učenju, petju in igranju in poslušanju na eni ter pomanjkanjem učiteljev na drugi strani.

Škofjeloški skansen in loške poletne igre

Letos smo že večkrat brali o vprašanju »skansna« in »loških poletnih iger«, in to različne interpretacije tega problema, nihče pa ni posegel v vzroke dveh dejstev: da »skansen« na vrtu loškega gradu nevdržno propada in da so »loške poletne igre« že trikrat uspešno zaživele in prav tako hitro propadle. Ker sem letos imel možnost videti tri pomembne delujoče skansne (za primerjavo) in ker sem sodeloval tudi pri »poletnih igrah« – bi rad posegel s temi vrsticami malo globlje v oba problema.

NAJPREJ O SKANSNU

SKANSEN (Skansen z veliko začetnico omenjam kot skansen v Stockholmu, z malo začetnico pa vse ostale oblike muzeja na prostem, ki so nastale po stockholmskem vzoru) so imenovali Švedsi svoj muzej na prostem v Stockholmu, ki ga je ustanovil Arthur Hazelius leta 1891. Že leta 1872 pa je začel zbirati predmete, s katerimi je dal osnovo Nordijskemu muzeju in Skansnu. Hazelius je izbral prostor v takratnem predmestju Stockholma na vzvišenem polotočku Djurgarden, od koder je tudi zelo lep razgled na stari del glavnega mesta Švedske. Njegov cilj je bil ohraniti oz. obnoviti staro življenjsko okolje, hotel je prikazati stare življenjske navade, delo in gradbeno kulturo od laponskih koč na severu do Skana (odtod ime »skansen«) na jugu. Postavil je tudi originalno opremo na pravo mesto v zgradbah, v dodatne gospodarske zgradbe je postavil stroje in orodje in v hleve in na pašnike živali. Zgradbe pa poživljajo tudi pazniki – prebivalci v narodnih nošah posameznih pokrajin. V nekaterih obrtniki pred očmi obiskovalcev oblikujejo svoje obrtniške izdelke (lončeno posodo, okraske, sveče itd). Hazelius je želel oživiti in ohraniti preteklost v čimbolj pristnem okolju.

Zbirke, ki jih je dolga leta zbiral in bi sicer ležale zaprašene v muzejskih zbirkah in depojih – je oživel in jih neposredno in zanimivo predstavil obiskovalcem. Danes obsega Skansen 300.000 kv. m, šteje 150 opremljenih zgradb in privabi letno 2 milijona obiskovalcev. V okviru Skansna je tudi veliko letno gledališče, kjer so poleti folklorni nastopi, koncerti in druge kulturne prireditve. Skansen-park je odprt od 8. do 22. ure, notranjosti zgradb pa samo od 11. do 15. ure. Zgradbe niso samo iz vaškega – kmečkega okolja, ampak tudi mestnega in so razporejene skupno po posameznih švedskih pokrajinah, po katerih se posamezni delu Skansna tudi imenujejo. V bližini je še živalski vrt in restavrirana znamenita srednjeveška ladja »Wasa« ter Nordijski muzej (etnografski). Oživljajo tudi stare narodne običaje: Lucijo, Valpurgino noč, postavljanje majskega mlaja itd. Skansen je postal z leti vzor in vzpodbuda ostalim podobnim ustanovam po svetu.

Skoraj še lepši in manj kičast je norveški skansen: Norsk Folkenmuseum v Oslu. Ogledeval sem si ga dva dni. Ustanovil ga je leta 1894 (tri leta za prvim!) Hans All. Obsega 140.000 kv. m in ga sestavlja 170 zgradb. Med najstarejšimi objekti je »Stabkirka« iz vasiice Gol (iz leta 1200). V priključenem etnografskem muzeju in v opremljenih hišah je razstavljenih okoli 160.000 predmetov. V okviru tega muzeja so tudi prostori za kurjenje kresa, letno gledališče in restavracija z nacionalnimi jedmi. Norsk Folkenmuseum leži sredi

čudovitega polotoka Bygdy in je dostopen s čolnom iz centra Osla v 15 minutah. Ves polotok je nekakšen muzejski kompleks, kjer so razstavljeni še znameniti vikinški čolni in grobni dodatki, ladja Fram in splav Sončni Tiki, prav tako je tu tudi pomorski muzej. Tudi v tem skansnu so hiše razporejene in imenovane po norveških pokrajinah, na začetku je ogromen muzej, ki poleg etnografskih predmetov prikazuje tudi meščansko stanovanjsko kulturo. Ves kompleks je odprt od 10. do 17. ure. Pri obeh doslej opisanih skansnih je močno viden propad, čeprav objekte stalno obnavljajo.

Spomladi pa sem imel priložnost za ogled nam najbližjega skansna na Koroškem. Nad Gosposvetskim poljem je Celovski deželni muzej postavil nekaj tipičnih koroških lesenih hiš in skednjev v takomenovanem Koroškem muzeju na prostem (Kärntner Freilichtmuseum). Skoraj v ničemer se ne more primerjati z zgoraj omenjenima, razen, da ima čudovito lego. Z oživitvijo dveh hiš in živalmi spominja tudi na svojega vzornika – na Skansen. Obisk je skromen. Nima nobenih spremljajočih objektov. Zgradbe so dobro vzdrževane.

Iz vseh treh opisov bi lahko tudi za nas potegnili nekaj spoznanj:

– da je skansen izredno draga zadeva, ki ob nevdržnem propadanju zahteva stalna popravila,

– da mora skansen biti odprt samo ob določenem času, dobro ograjen in nedostopen za tatove in nekulturne obiskovalce, ki bi objekte uničevali (V Škofji Loki je zaradi tega, ker je gostišče odprto pozno v noč celoten grajski kompleks dostopen vsem obiskovalcem, ki ga uničujejo. Glavna vrata – železna – ki so se nekoč ponoči zapirala, so sedaj vedno odprta.),

– da mora imeti skansen čimveč spremljajočih objektov (muzej, restavracijo z nacionalnimi jedmi, gledališče za folklorne prireditve in koncerte), da je zanimiv. Čim večji je, tem več obiskovalcev privablja.

Iz tega sledi ugotovitev, da bi Slovenci lahko imeli (?) **samo en skansen**, kjer bi

bile predstavljene tipične zgradbe in stanovanjska kultura naših posameznih pokrajin (Gorenjska, Štajerska, Primorska, Prekmurje itd.) z vsemi spremljajočimi objekti. Tak skansen bi moral imeti izredno lepo lego in bi moral biti zlahka dostopen in v njegovem okviru bi moral delovati tudi slovenski etnografski muzej. Preden pa bi sklepali o kakršnemkoli skansnu, pa bi bilo treba razmisliti – **kaj je bolje: zaščititi** stare pomembne zgradbe v njihovem naravnem okolju in jih ohraniti zanamcem (saj je Slovenija tako majhna, da jo lahko pregledaš v enem tednu) ali pa jih **prenesti** v skansen in jih podvreči stalnemu propadanju in popravljanju (saj na koncu ne ostane nič več originalnega, ampak samo še kopija). Ali je bolje, da imamo polno manjših muzejev in zbirk in pri vsaki še lokalni skansen – ali da imamo slovenski etnografski muzej z bodočim slovenskim skansnom (če ga bomo kdaj sploh finančno zmogli).

In kaj ima pri tem zametek skansna na grajskem vrtu Loškega gradu? S svojimi problemi in razpadanjem nas opominja – da bo treba čimprej razmisliti o teh vprašanjih – ali bomo imeli več skansnov ali enega ali sploh nobenega, da se je treba o tem **pogovoriti in odločiti** in tako, da brez vsega skušamo posnemati Švede, ki so svoj Skansen osnovali v čisto drugačnih časih in ob čisto drugačnih pogojih, ko spomeniško varstvo sploh še ni bilo razvito in je bilo vse ohranjanje preteklosti prepuščeno iniciativi posameznikov.

Če bi se naši muzealci v dogovoru s spomeniškim varstvom sporazumeli za edino možni slovenski skansen, bi bila **ena izmed možnosti** tudi Loka s svojim zametkom skansna in depojem narodnega muzeja. Ta skansen pa bi moral zajeti še del prostora izven grajskega obzidja »za gradom« in ves spodnji »nunski vrt« v ogromen, enoten kompleks, v katerem bi tudi Jubilejno letno gledališče (sedanji domnevni vzrok propada skansna) še kako prav prišlo za folklorne in druge prireditve, omejiti pa bi ga bilo treba z drevjem in

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Skoparjeva bajta

grmovjem in ga dograditi ter mu dati vlogo in pomen, ki mu je bil začrtan ob gradnji leta 1973. Tak slovenski skansen bi gotovo namesto dosedanjih 35 do 40 tisoč obiskovalcev letno privabil tudi do 200 tisoč in bi tako res imel svoj pomen. Če pa bi dogovor odklonil verzijo skansna kot neprimerne oblike za Slovenijo in bi se oprijeli ideje ohranjanja objektov »na licu mesta«, pa je sedanji loški skansen nedogovorjena in preuranjena zadeva. Verjetno bi bilo v tem primeru bolje, da so muzejski delavci pustili objekte tam kjer so bili in jih vzdrževali. Danes pa tako ob 40-letnici Muzejskega društva v Škofji Loki lahko na grajskem vrtu občudujemo dva torza – skansen – ki to ni in letno gledališče, ki to tudi ni, ker ni dograjeno in rabi samo piknikom, ne pa loškimi poletnim igram.

In še o »loških poletnih igrah«. Tudi te imajo že svojo »zgodovino«. Začele so se ob Tavčarjevi obletnici leta 1953 v Puštalskem gradu z uprizoritvijo Visoške kronike in Cvetja v jeseni. Od tedaj dalje vznikajo in umirajo v desetletnih obdobjih. Ob naslednji obletnici 1963 je Puštalski grad zasedlo podjetje Invalid in dvorišče je postalo skladišče, tako so se igre preselile na dvorišče Loškega gradu, ki je sprejemalo ob uprizoritvi Visoške kronike in kasneje Medvedove Za pravdo in srce – ogromno število hvaležnih gledalcev. Prizorišče v inscenaciji ing. arh. V. Molke je bilo nekaj izrednega. Vendar so predstave in ogromna tribuna motile delo muzeja. V naslednjih letih se je »prezentacije« oz. obnove dvorišča lotil Zavod za spomeniško varstvo in ga v desetih letih preuredil in rekonstruiral tako, da na njem niso več možne nobene prireditve. Za naslednji uprizoritvi Cvetja v jeseni in Županove Micke se je prizorišče preselilo v sam skansen pred Škoparjevo bajto, končno pa so zopet zamrle. Tako je nastal leta 1973 zopet problem prostora, kjer naj bi se odvijale osrednje prireditve ob proslavi 1000-letnice loškega ozemlja. Po raznih ogledih je bil osvojen predlog o gradnji večjega letnega gledališča za približno 800 gledalcev v okviru grajskega vrta na Loškem gradu. Ta poseg je prizadel nekatere pristaše skansna, ki pa je bil tedaj že močno razpadel in načet. Naj pripomnim, da se je pred tem na tem prostoru že utaboril tudi izseljenski piknik. Sprejet je bil sklep, da se objekti skansna in prizorišča intimno ločijo z ograjo in zelenjem. Že ob tisočletnici se je pokazalo nevdržno stanje zaradi neurejenega lastništva, medsebojno so se križali

Mlin

interesi izseljenskega piknika, interesi Loškega muzeja s skansnom in Loškega odra, kot organizatorja vseh osrednjih kulturnih prireditev ob 1000-letnici. Pri tem je ostalo vsa naslednja leta. Kulturnikom-amaterjem je zmanjkalo moči vztrajati med dvema močnima interesentoma. Tako poletnih iger ni več, prizorišče ni dograjeno, skansen propada, grajski vrt pa je povsem prevzel izseljenski piknik, ki pa ne vlaga svojega dobička v urejanje prostora, ki zanj tudi ni bil namenjen. Stanje lastništva še vedno ni rešeno, vendar bi z dobro voljo in sodelovanjem bilo lahko rešeno marsikaj. Naj navedem samo nekaj možnosti in združim poglavji o skansnu in letnih igrah.

Možnost slovenskega skansna sem že nakazal. S tem bi tudi jubilejno letno gledališče dobilo svojo vlogo, letne igre bi se v tem primeru lahko zopet preselile nazaj na dvorišče Puštalskega gradu.

Obratna možnost, če do slovenskega skansna ne pride, da se celoten grajski park preuredi v prireditveni prostor, v katerega bi bili funkcionalno vključeni tudi prezgodaj postavljeni objekti skansna. Ta oblika bi zahtevala poseben upravni režim in bi prinesla tudi toliko sredstev, da bi se objekti dostojno vzdrževali.

Vsekakor pa bi morali v bližnji prihodnosti prenesti izseljenski piknik na celotno področje starega mesta (ki je sedaj zaprto za promet) z oživitvijo lokalov in trgovin v tem času (vzorec bi bila lahko oblika Šuštarne nedelje v Trzinu).

Loka s svojo bogato kulturno tradicijo stanja, ki se vleče že od leta 1974 dalje, ne more vleči v nedogled in ga ni zaslužila. Iz razvpite kulturne Loke je postala povsem nekulturna brez vsakršnega posluha za kulturne potrebe občanov. Zaradi nedograjnosti Jubilejnega letnega gledališča in piknika nima več tradicionalnih loških poletnih iger, zaradi obeh propada skansen. Prav tako nima kulturnega prostora za ostale prireditve, kajti obnova Loškega gledališča je pomaknjena tja v leto 1979, ko bo kulturno prosvetna dejavnost že povsem zamrla in jo bo težko obnoviti. Tudi ostalo delo amaterjev ali profesionalnih delavcev naleti v glavnem na nerazumevanje in ne dobi nobene primerne podpore.

Cebelnjak

Naravno gibanje prebivalstva in selitve v vasi Planina pod Golico

(Etnološka študija)

(Nadaljevanje iz prejšnje številke)

Neveste iz Rovtov:

neveste

Planina – hči kajzarja in rudarja
Planina – nepoznano
Planina – nepoznano
Planina – hišarjeva hči
Planina – posest. in gostaška hči
Planina – posestnica
Planina – posest. hči
Planina – posest. hči
Planina – hišarjeva hči
Planina – služkinja
Planina – posest. hči
Planina – hči tov. delavca
Prihodi – hči tov. mojstra
Prihodi – posest. hči
Prihodi – posest. hči

ženini

Jesenice – tov. delavec in posestnik
Dovje – gozdni delavec
Javorniški rovt – polzemljakov sin
Plavški rovt – posest. sin
Javorniški rovt – posestnik
Plavški rovt – delavec
Hrušica – posestnik
Plavški rovt – tov. delavec
Ribnica – žagar
Doslovče – mizar in posestnik
Plavški rovt – delovodja
Prihodi – tov. delavec
Sava – gostilničar
Mojstrana – kajzar in tov. delavec
Sava – tov. delavec

»Glajžnee« v skalnatem delu stare furmanske poti, po kateri so prevažali rudo od Sauskih jam na Jesenice (foto: J. Počkar)

Sledijo še tri poroke parov iz drugih vasi, poročenih v Planini: železničar s Hrušice z oskrbnico planinske kočice z Dovjega, inženirski kandidat z Vrhnike s trgovko s Save in tovarniški uradnik s hčerjo tovarniškega delavca, oba s Save.

Navada, da se poročijo pri sv. Križu pari, stanujoči izven Planine, je bila v modi posebno v petnajstih letih pred drugo svetovno vojno. Iz uporabljenih virov nisem izvedela, ali so ti pari po poroki živeli v Planini ali v kraju dotedanjega bivališča. Vendar pa so verjetno, kot moremo sklepati iz rojstnih knjig, nadaljevali življenje po poroki izven Planine. Tudi nekateri Rovtarji so se začeli poročati v kaki drugi župniji, kot sem izvedela iz ustnih virov, saj se o tem iz poročnih knjig ne da izvedeti, razen za primer med l. 1927–1937, ko sta se v Bohinjski Bistrici poročila posestnikov sin in posestnikova hči, oba doma iz Planine. V tem obdobju je bilo pri sv. Križu 37 porok, od katerih je bilo kar 13 parov iz raznih drugih krajev: posestnik in posestnikova hči z Jesenic in Radovne, gledališki igralec in hči višjega uradnika iz Ljubljane, tovarniški delavec in hči tovarniškega delavca z Javornika in izpod Mežakle itd. Le 32 % porok (oziroma 12 parov) je bilo v tem obdobju sklenjenih med Rovtarji:

Ostalih 12 ženinov ali nevest je bilo iz drugih krajev in so se poročili (-e) z Rovtaricami (Rovtarji):

neveste

Plavški rovt – posest. hči in dekla
Prihodi – kmetova hči
Plavški rovt – kmetova hči
Plavški rovt – posest. hči
Prihodi – dekla
Javornje Laze – šivilja

ženini

Planina – posestnik in tov. delavec
Planina – tovarniški delavec
Planina – tovarniški delavec
Planina – tovarniški delavec
Planina – posestnik in delavec
Planina – tov. delavec

neveste

Planina – posestnikova hči
Prihodi – posestnikova hči
Prihodi – kmetova hči
Planina – kmetova hči
Planina – šol. upraviteljica
Planina – zasebnica

ženini

Plavški rovt – posestnik
Ljubno – premogar
Plavški rovt – tov. delavec
Prihodi – tov. delavec
Kranj – gimnazijski profesor
Ljubljana – zasebni podj. inženir (Poljak)

ženini

neveste

posestnik
posestnik
tovarniški delavec
tovarniški delavec
tovarniški delavec
delavec
delavec
banovinski cestar

posestnikova hči
posestnikova hči
hči tov. delavca
hči tov. delavca
posestnikova hči
posestnica
kmečka hči
hči posestnika in
upok. rudarja

čevljarški pomočnik
tovarniški delavec
tovarniški delavec

posest. hči
hči posest. in tov. delavca
nepoznanega soc. izvora
hči kmečkega najemnika

V tem obdobju so ženini iz Planine izbirali žene v bližnji okolici, neveste iz Planine pa so v treh primerih izbrale izmed šestih primerov može iz oddaljenskih krajev.

Kot zadnji podatek iz poročnih knjig naj navedem dvoletno predvojno obdobje 1938–1940, ko je bilo sklenjenih 25 porok, izmed katerih je bila polovica sklenjenih med prebivalci različnih krajev, izvzemši Planino: Mojstrana, Ljubljana, Dolga

njiva pri St. Lovrencu, Dravljje, Velike bloke, Javornik, še najpogosteje pa Jesenice. Ti ljudje so bili najrazličnejših poklicev, npr.: častnik v ostavki – posestnica, šofer KID – kuharica, itd. Ob takšnem navalu tujih parov, ki so se prišli poročiti k Sv. Križu, a le redkeje sem tudi za stalno živet, je bilo izmed 25 porok v omenjenih dveh letih le 24 % ali 5 parov (ki so se tedaj poročili, Rovtarjev:

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

ženini

neveste

tovarniški delavec
tovarniški delavec
tovarniški delavec
tovarniški delavec
tov. delavec in posestnik

hči posest. in tov. delavca
posestnikova hči
hči posest. in gostilničarja
hči posest. in tov. delavca
posestnikova hči

7 parov pa je bilo Rovtarjev, oženjenih predvsem z dekleti iz drugih krajev:

ženini

neveste

Planina – tovarniški delavec
Planina – posest. in gostilničar
Planina – hotel. poslovodja
Planina – tovar. delavec
Planina – posestnik
Planina – tovar. delavec
Prihodi – tovar. delavec

Bohinj. Bistrica – posest. hči
Praproče – hči posest. in upok. žel.
Cerklje ob Krki – posest. hči
Plavški rovt – posest. hči
Komenda – posest. hči
Prihodi – posest. hči
Prihodi – posest. hči

Porok, sklenjenih med Rovtarji in Rovtaricami ali vsaj med žensko ali moškim iz Planine in partnerjem iz drugega kraja je bilo v odnosu do »tujih« porok sklenjenih pri sv. Križu 48 %. Izmed 12 je bilo 8 v tem času poročenih Rovtarjev po poklicu tovarniških delavcev, eden je bil tovarniški delavec in posestnik, ter: posestnik, posestnik in gostilničar in hotelski poslovodja, neveste pa v večini hčere posestnikov in tovarniških delavcev.

Navada, da se pari poročajo zunaj kraja svojega bivališča, tu ni redkost. Rovtarji se hodijo poročat v razne kraje Slovenije, česar ni mogoče tako enostavno raziskati. Vendar ustni viri to potrjujejo, pa tudi število prebivalcev se iz leta v leto skoraj ne spreminja, saj se v vas razen poročnih partnerjev in družinskih članov ljudje skoraj ne doseljujejo. Število cerkvenih porok je v zadnjih letih prav nizko: le trije pari so se lani poročili v tej cerkvi, prav gotovo pa so Rovtarji v preteklih letih večkrat potrdili zakonsko zvezo s svojim »da«, čeprav se je to zgodilo na matičnem uradu na Jesenicah ali v drugem kraju, pa tudi cerkveno v kaki drugi župniji.

Zanimivo je, da so se Rovtarji radi poročali z Dolenjkami, saj po ustnem izročilu živi v Rovtah kakih 10–12

Križišče vaških poti »na Kopišu«, Planina pod Golico (foto: J. Počkar)

Šimnov mostek nad Šimnovim domom, Planina pod Golico (foto: J. Počkar)

Dolenjk, iz družinskih kartonov pa lahko z gotovostjo naštejemo 5 žensk, ki so bile rojene v dolenskih vaseh Sv. Lovrenc, Budna vas, Praproče in Pristava in ki so se primožile v Planino. Kot pripovedujejo ljudje, je bilo prvo poznanstvo Rovtarja z Dolenjko sklenjeno ob priliki poizvedovanja za padlim Rovtarjem – partizanom, ki se je boril na Dolenjskem. Rovtar, ki je poizvedoval za padlim borcem, se je na Dolenjskem oženil, nadaljnja poznanstva Rovtarjev z Dolenjkami pa so nastajala ob trgatvah in drugih skupnih delih, ko so prihajali moški sorodniki poročenega pomagat pri delu ali na obisk. Vzrok za takšne poroke je bil tudi v zdesetkanem številu dolenskih fantov v omenjenih vaseh, ker jih je veliko padlo med vojno in je bilo na ta račun več žensk. Tako so se poročile v Planino tudi tri sestre – Dolenjke: Pečnica, Štefelinka in Rekarca, kar je dokaz, da sorodstvo še zdaleč ni prepreka, pač pa vrata v družbo.

Druga pot, po kateri je prišlo do ženitev med Dolenjkami in Rovtarji, je bilo služenje Dolenjk v Planini (4) pred vojno ali po njej. Služit so prihajala v hotel, trgovino

ali h kmetom – »kontrabant«, t.j. brez dovoljenja, pozneje pa tudi v tovarno. Dolenjke veljajo za pridne žene, saj od nikogar spraševanih ni bilo slišati pripomb proti njim, le pohvale.

Nekaj pa je v vasi tudi Dolenjcev, ki so se spoznali z Rovtarkami po prej opisanem načinu ali pa so prišli v Planino na delo (5). Iz družinskih kartonov ugotovimo, da v Planini živijo danes štirje Dolenjci, rojeni v okolici Novega mesta, peti pa je danes 26-letni fant, rojen v Orehku pri Novem mestu, ki je bival v Planini od rojstva kot rejenc, pa se je pred dvema letoma odselil zaradi zaposlitve v rojstni kraj.

Čeprav v pogovoru pravijo »pred durmi ženit, daleč botrit«, s ciljem, da tem bolje spoznaš svojo nevesto, ker jo videvaš že od malega, pa trdijo, da so se pri sosedu zelo redko ženili, saj informatorji kar po vrsti ne poznajo nobenega takšnega primera. Neveste so prihajale od drugod, rovtarske mladenke pa so se poročale z ženini iz drugih krajev, saj je, kot pravijo, »bolj moderno, če je uvoženo«, obenem pa tudi govore, da če nekdo nekaj uvozi iz Avstrije ali Italije, trdi, da je boljše, ker je uvoženo, čeprav je morda še slabše. S tem seveda ne mislijo, da so dekleta, ki so primožene v

Planino, slabše od domačih deklet, pač pa, da nikoli ne veš vnaprej, kdo bo v zakonu dober partner in kdo slab, pa najsi bo prišlek ali domačin. Res pa je, da so se nekoč v bližini ženili, danes pa dlje, kot vidimo iz tabel na prejšnjih straneh tudi za obdobje pred zadnjo vojno. Možnosti, da pride do poznanstev mladih Rovtarjev z mladimi iz drugih krajev, je seveda dovolj. Večina mladih deklet in fantov se po osnovni šoli zaposli na Jesenicah ali pa se izučijo za razne poklice. Tako prihaja do stikov z mladimi iz raznih krajev. Vendar to ni edini način spoznavanja med mladimi, saj tudi razne oblike družabnega življenja, v katere se vključujejo in ki danes zajemajo veliko večji geografski radij, kot pred desetletji, prispevajo svoje. Pred kratkim sta se poročila Rovtarja; prvi je izbral nevesto iz Hrušice, drugi Bohinjko, dekle iz Prihodov pa se je omožilo s fantom iz Hrušice. Na vprašanje, kje se spoznajo, je vprašani odgovoril: »se že spoznajo, malo se pa voha«, kar naj bi pomenilo, da fantje in dekleta tudi drug od drugega zvedo, kje je kakšen njim primeren partner. Poroka Rovtarja z dekletom iz nekega kraja (npr. Hrušice) sproži nadaljnja poznanstva z dekleti ali fanti iz istega in drugih krajev.

pravijo, da so nekoč odhajale predvsem ženske, danes pa večinoma moški in imenujejo primer treh Klinarjevih sinov, ki so se vsi priženili drugam, dva v Dovje in eden v Belco. Vendar pa družinski kartoni za Planino, čeprav pomanjkljivo izpolnjeni, pričajo o izselitvi 25 žensk iz Planine od leta 1962 dalje.

Opombe:

- (4) npr.: Kopačarjeva je prišla služiti v hotel leta 1937
- (5) Sigmund Jože iz Budne vasi pri Novem mestu je prišel v Planino leta 1953 kot vrtalec rude
- (6) zidar iz Fužine pri Škofji Loki, ki ga je s skupino gradbenih delavcev poslalo podjetje v Planino zidati hotel, se je tu poročil z vaščanko, si ustvaril družino in se za stalno naselil
- (7) hišno ime
- (8) osebno ime
- (9) informatorjeva kmetija je po svoji legi ena najprijetnejših kmetij v Rovtjah

Valentin Cundrič

Analogon

(Monodrama)

Stvari in dogodke iz preteklosti vlečemo za sabo kot osmukan rep.

— Prišla je. Nenapovedana. Samoza-vestna. Z brležko v roki. Potem je še večkrat prišla.

Nadaljujva.

— Svet se opoteka v pandemonij. Vleče se po dnu dneva. Spakljivi obraz zavija v šal vročih besed.

Prosim, prosim.

— Ne razumite me napak, to bi vulgariziralo razgovor.

Zelo dobro sledim. Zapišem vse, kot so mi naročili. Dosti si pa tudi zapomnim. Naj ponovim dolgi pasus od včeraj: Človek postane ameba, zakoličen s stranmi sveta. Te ključne točke se izostrijo v štiri nože, ki te ne puste naprej. Ne puste te dalj. Do koder si prišel z lastnimi nogami, si prišel. Tako ti sever maha z nožem. Park za Augustenburger Platz-om. Schoenefeld. Zapad te pika. Garonne, polna vitkih kač. Na vzhodu libanonske cedre. Baalbek in history. Na jugu sfiga. Po tebi, ki si ameba, kroži namesto krvi Hungarian String Trio, pa še ta se izjalovi v enoličen signal. Morzov znak 450 Hz. Štirje noži. In ti globoko pod drevesom življenja. Svet pa je zaseden. Poziv je le spomin. Zakaj Zahodni Berlin? Garonne? Libanon? Kaj se za temi oznakami skriva?

— To je avtobiografsko dejstvo. Tam sem pač bil. (mape)

In Hungarian String Trio? (pasaža)

— Ta plošča mi je zelo všeč.

Seveda je to samo plošča. In Morzov znak?

— To je samo telefon. Drevo živega je botanični in zoologijski fakt.

To lahko oziroma samo tako tudi sprejmemo. Svet pa je zaseden?

— Svet je telefon, mar ni?

Nekaj bi mi radi povedali?

— Če ne boste zapisali.

Žal moram vsega zapisati. In čimveč izvedeti.

— Saj je vseeno.

Kaj je vseeno?

— Če me bremeni stavek več ali manj.

Najbrž res. Prosim!

— Povedal vam bom nekaj, kar se mi zdi zelo pomembno. In zelo resnično. Nam-

reč: to, kar božaš v sebi, to je Io; to jeedino povračilo za rojstni dan, za smrtni dan; ta, ki boža te, je Io, to je edina uspešnost, nikoli izgubljena, nikoli najdena.

— Če pomislim, da sem jaz govedo in celo vi govedo. Saj je Io telica?

— Predvsem je to vsako preganjano bitje.

Kako da se izražate v izrekih?

— V izrekih?

Da, na razumljiv način, ki je konec koncev nerazumljiv?

— Samo nerazumljen je.

In ne nerazumljiv? V čem je razlika?

— V krivdi. Nerazumljivost je moja krivda, nerazumevanje je vaša.

Najbrž res.

— Izrek vzpostavlja temeljno razliko med seboj in moralo, kritiko, zgodovino. Seveda razliko, po kateri je izrek še bolj morala kot morala sama, še bolj kritika kot kritika sama.

Hočete reči: višja morala, višja kritika?

— Ne, rekel sem: še bolj kot... Nad višjo moralo bedi vendar absolutum.

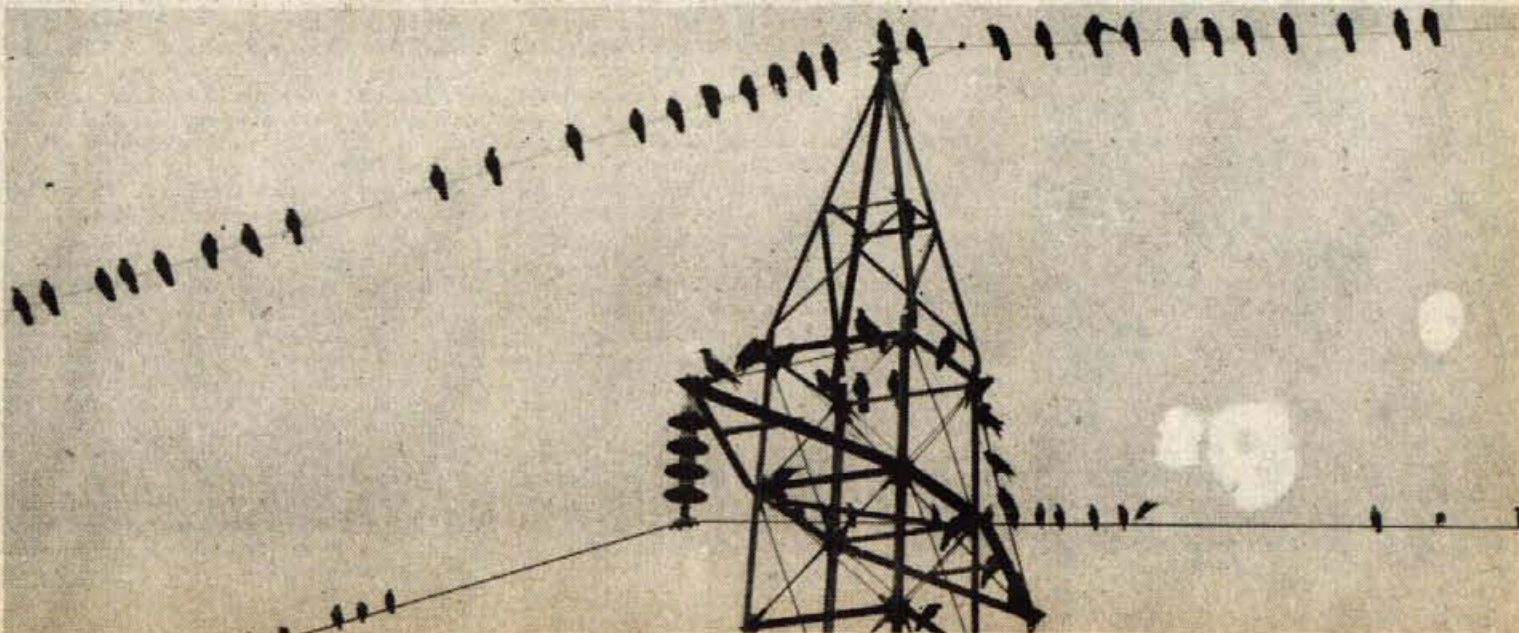
Nekaj visokega.

— Da, vendar to ni res, in zategadelj tako ne rečem.

Ponovite, prosim, začetek svoje zgodbe, da jo pojasniva.

— Prišla je. Nenapovedana. Večkrat. Skoz okno sem videl, da ima spremljevalca. Da, da, dogodke iz preteklosti vlečemo za sabo kot plug, s katerim orjemo za prihodnost... Vsak dan se prebudim od smrti. Ko se spomnim zadnje besede prejšnjega dne, poslednje misli, oživim. Verjamem, da se nadaljujem. Potem se dan odvija — kot da gre za magnetofonski posnetek. Spomin trka na vrata. Na vrata, na šipo, na moje možgane. Ne udarja z nohtom ob prepreko. Udarja s pestjo. S kovinsko kopitasto roko. Hej, Orfej! Ne kliči me Orfej! Čemu ne? Tako mi ni ime. Nikomur ni tako ime. Hej, občinski Orfej! Kako se odkrižati vsiljivca, ki je brez mesa, brez krvi. Ne boš se odkrižal resnice, ki golči z glasom spomina. Kar je dokaz, da se je tvoja vest nekoč sparila brez pomisleka. In ti zdaj greni jutro. Spomin je resnica

(Nadaljevanje na naslednji strani)

sama. To veš. In spoznanje, ki se v tebi vr-
tinči. Da, kako so te naplahtali. Izrabili.
Sunili stran. Kot smet. Zdaj ni čas za to,
Orfej. Časi so se spremenili. Ti nisi tekač
s časom. Stopi stran. Daj prostor prilago-
dljivcem. Takih nam je treba, Orfej! Je
brskanje po zgodovini delo za Orfeja? Tako
ste mi naročili. Zahtevali od mene. Napad!
Napad na koga? Orfej je v meni umrl. Pod
vašo kopitasto roko. Manuskript: Dne
8. septembra 1624 je v Angelskem gradu
poginil Hrvat Markantun Dominis, rojen
leta 1560 na Rabu. Profesor gubernštva
v Bresci, senjski škof, nadškof splitski, ki je
je prišel v nemilost Vatikana. Ta je slavil
triumf nad Giordanom Brunom in Galile-
om Galileiom. Tega da nočem poslušati?
Verjamem. Vem. Slovan. Ha. Dobro sama-
ritansko krinko nosi. Kot da ne vemo, da
so Salona, Jader, Tragurium, Apsorros,
Curicta, Arba, Issa, Pharos leglo krvosram-
nežev, pentagamistov, očetomorilcev, ča-
rovnikov, vlačugarjev, divjih tolč, azi-
atov... Le kaj je iskal leta 1177 Aleksan-
der III med temi glagoljaškimi kozami...
Ne razbijaj spomin, ne tresi vrat. To
moram prenesti. To bom moral poslušati
do konca. Kot sem včeraj. Kot bom jutri.
Ni drugega izhoda. Ni druge pomoči.
Podoba je, da v tem nekoliko tudi uživam.
Spomin, nisi šel samo mimo, potrkal, voščil
dobro jutro. Moj družabnik boš do več-
era... Hotel je, naj sveti večna luč od Alp
do Blatnega jezera in Carigrada, od Senja
in Splita do Kotora, od Donave do Vardar-
ja. In so ga pozdravili haeretici Patarni in
eorum sclavica lingua, plesaje kolo. Turki
so zatrli bosansko kugo. In žal svetemu
Očetu vzeli čeden trop ovac ter kozlov. Ta
čedni trop ovac je ubil kralja Zvonimira, ki
se je hotel pridružiti križarskim vojskam.
Ta balkanska horda bi potrebovala trdo
roko. Ti pastirji so ubili svojega kralja, ker
je bil Vatikanu vdan. Pozdravili so svetega
Očeta, plesaje v katedrali kolo. Psalme
godrnjajo v jeziku, ki ga Bog ne posluša,
službo božjo darujejo satanu v tančicah
smradu, ki izpareva iz balkanskih jed-
nikov. Iz teh krajev se je pritepel Dominis,
škof, nadškof. Sveta očeta Pavel V. in
Urban VIII. sta ga preklela. Gregor XV. mu
je dajal potuho. Bog ve, kaj dela. Drugače
Dominisa ne bi bilo iz Londona. Pritepel se
je namreč od tam. Ha, Anglija je že dolgo
časa za Vatikan izgubljena. In izgubljen je
vsak, kdor od tam prihaja. V Londonu je
Markantun tiskal protipapeško knjigo De
republica ecclesiastica. Bil je Newtonov
prijatelj. Gregor ga je zbežal iz Londona.
Z znanstveniki je samo križ. In kaj renči
v ječi Markantun: utapljam se, dnevi so se
razbežali. Kot obleka leže pred mano smrd-
ljivi čuti, povezani z menoj z drobnimi
nitmi, ki se bodo zdaj zdaj potrgale. Izgub-
ljam robove, polivam se čezse. Kdo me lovi
v svoj vrč, v svojo dlan? Nekoč bom prišel
prav. Kdo trpi v istem ljudskem vrtu?
Pehaje me iz vzporednosti v zaporednost,
kakšen neugoden veter, moj bog. Vsak po
svoje dela pokoro. Ta, ki se ponižuje in ta,
ki je ponižan. Dne 8. septembra 1624 je
v Angelskem gradu poginil Hrvat Markan-
tun Dominis, rojen 1560 na Rabu. Profesor
gubernštva v Bresci, senjski škof, nadškof
splitski je prišel v nemilost Vatikana, ki je
slavil triumf nad Brunom in Galileiom. Na
trgu Campo del fiore so 21. decembra 1624
sežgali v navzočnosti ogromne množice
krsto s truplom in polno vrečo njegovih
manuskriptov. Tekst obsodbe se je glasil:
obsojamo spomin mrtvega Markantuna
Dominisa, nekdanjega nadškofa, na večno
sramoto mu odvezemamo vso čast, dolžno-
sti in pravice, razlaščamo vse njegovo
premoženje v dobro svetega oficija, ko od-
stranjujemo tukaj vrženo telo, njegovega
duha in cerkvene spise. V svojem življenju
se je Markantun izkazal nevrednega za
usmiljenje svete cerkve in ga predajamo
v roke rimskemu guvernerju, v skladu s

predpisi in prosimo, da njegovo telo z nje-
govimi spisi vred javno sežge! Hej, družab-
nik, oba mu zapojva pogrebno pesem:

tale doba teče skozme
kot pozaba kot pozaba
pa je živel in umrl
Markantun z Raba

težko vino beli kruh
sta še vedno dobra vaba
pa je živel in umrl
Markantun z Raba

saj te izključuje sveta
in posvetna raba
pa je živel in umrl
Markantun z Raba

oj ti svet hrvaški
jokaj se in smej
s tabo mir ojs tabo mir
dobro se imej

— Prihajala je. S sovražnim izrazom.
Ta izraz prepoznaj, ker se preleva iz oblike
v obliko. Prihajala je kot Io. Nekaj jo je
preganjalo še huje kot mene. Ali pa ne-
kdo...

Torej ste napisali dramo, ki ni uspela.
— Napisal sem dramo, ker so mi tako
naročili.

Tega ne morete dokazati.

— Ne in tudi zaželeno ni.

Imate te motnje, te prisluhe resnično
vsak dan?

— So to prisluhi?

Prav gotovo. Pregarja vas snov. Prega-
njate se sami.

— Je bolj ozdravljivo, če bi me prega-
njala tretja oseba?

Ozdravljivo? Saj vas vendar ne zdra-
vimo. Jaz pišem zapisnik in nič več, nisem
medicinska sestra. Nadaljujte!

— In kaj boste z gradivom?

Jaz nič. Več pa ne vem. Najbrž ga bo
kdo preštudiral.

— In ocenil?

Morda. Samo drugače, kot vi pričaku-
jete. Mi vendar nismo uredništvo založbe.

— Zapišite drugo zgodbo, ima isto pre-
teklost in sedanost kot prva. Naročena.
Spregledana. Nezaželena. Prepovedana.
Zdaj zapisana in... Georgius Krisanich,
dominikanski pater, naročili ste me, vaša
milost. Naprej, naprej, moj Juraj, ta po-
govor ni uraden, ni preverjanje, zgolj moja
radovednost. Njegovo Veličanstvo me pla-
čuje kot kronista, kronisti smo pa
radovedni po dolžnosti. Kot pater sem od-
ložil vse preplezane obleke, sramoto in
časti. Lokavi monnik Krizanicz, ti bom pa
jaz povedal vse o tebi. Ne morem vam pre-
prečiti, gospod, čim bolj me bo bolelo in
peklilo, tem slabši sem pred... Dovolj čve-
kanja, v časih teh ne smeš verjeti, da papež
v kaj veruje, še manj se smeš zanesti na
meniha. Georgius Krisanich? Croata Obar-
hiensis? Nobilis ex Fedinandeo? Collegium
Graecum. Doktor svete teologije. Posvečen
ad titulum missionis. Zagrebški kanonik,
novitius. Pismo si se odrekel časti in do-
hodkom kanonikata. S sodnikom Hiero-
ninom Ciechanowczem prebil dve leti
v Moskvi. Pol leta v Carigradu. In v Rimu
kot doma. Potem še enkrat v Moskvi. Kot
Juraj Biliš Ivanov. Prišel, da bi se carju
udinjal. Pregarja v Sibirijo, v Tobolsk. Za
petnajst let, papist, seveda. Potem kot oče
Avguštin postal redovnik v Vilni. In tole
zdaj je Kahlenberg. Četrtega septembra.
Sovražnik Inocencev, Urbana in Aleksan-
dra. Nasploh vseh papežev. Nemara malce
ortodoksen. Molčiš? Mar ni že Janez VIII.
rekel, osemsto let je od tedaj: nec sanae
fidei vel doctrinae aliquid obstat sive
missas in eadem sclavinica lingua canere
sive sacrum evangelium vel lectiones divi-
nas novi et veteris testamenti bene trans-
latas legere et interpretatas legere aut alia
horarum officia omnia psallere? Kaj Janez?
Kaj pa protestanti? Ne maram biti pro-
testant. Saj te ne silim v to, neumnež,

nocojšnja noč nam oznanjuje smrt, in je prepozno, se prekrščevati. O, nista te zaman Massari, monsignor in ruski car stigmatizirala tako: cervelo torbido e stravagante. Kaj pa sibirske zime, mraz? Naraste vsaj na petdeset stopinj. Ta rimski dril. Pa pravijo: umetnik, učenjak. Starec in čudak, bedak, berač! Ha, oče Avguštin, obesi se na klin, zdaj pojdi. To bi ti godilo, a jaz še malo ti izprašam in izprašim vest. Najbrž ne veš, nemara pa lahko bi sklepal, kaj tu je spornega. Korespondenca, tvoja pisma. To Petru I. Aleksejeviču. To Inocencu XI. Na ruski dvor sem pisal... Pisaril si in illo tempore. Vo vremena ono, ha, brez haska. Moj bog, v resnici brez odmeva, ko Turki plenijo, požigajo po Dunaju, slovanski bratje spe. Ne morem razumeti. Aleksejevič bo kvečjemu udaril Carigrad, da si odsune vrata v svet. Poljaki naj pa crknejo, a tebe bo udaril z bičem, sobrat, ha, sveti Torquemada. Oba sva v poljski vojski Napoljaka. To naju družijo, a le to. Le kaj pisariš v Vatikan, Rimljanom si zagabil se že kdaj. Hrvat, če kaj pove nam ta oznaka. Dominikanec in berač, če kaj pove nam to. Menih in brez lastnine. Nezanimiv tako rekoč. Slovan s samaritansko krinko. Hrvat, ki poljuva po Svetostih. Če Bog jih ne posluša, so prekleti. In tu potuha vsaka je odveč, pregrešna in škodljiva.

nekoč je živel in umrl
oče Avguštin
pokopan pod kupom
vojakov ruševin

nekoč je živel in umrl
bil je menih capin
cesarje papeže sovražil
njih kruti mlin

nekoč je živel in umrl
kot premine marsikdo
res moral je umreti
bilo mu je preveč hudo

Naj rečem, da razumem, oziroma da ne?

— Zgodba brez vsega? O, to pa ne. Enačite me lahko z Markantunom ali Križaničem. In to zdaj. Danes. Tukaj. Vi in jaz.

Nekaj v tej zgodbi res žgečka.

Vidite, minilo nama je pol dneva. Brez dogodkov tako rekoč. Sicer pa, mar ni življenje samo dovolj velik in svečan doživljanje. Lahko postane zgolj običaj. Vendar ne v samotni. Sredi množice že. Povsod tam, kjer drug drugega kličejo Lev, Volk, Veliki, Sončni, Sveti ali Orfej. V samotni ni svečanih obrazov, ne kostumov, ne hodulj, ne središča, ne imena. Samota je tisto, kar ostane. Vse se namreč odluči s človeka: čas, prostor, poslanstvo, jaz. Edino kak spomin nadleguje ta lev. Nekaj časa. Koliko časa, ne veva. Če iščete v meni Leva, Volka, Velikega, Orfeja, ste izgrešili deželo. Vendar oba veva, kaj iščete. Vi iščete zgolj moj lev. Zanima vas, kaj je ostalo. Torej, motrite me, in popišite. Z dovoljenjem ali brez njega. Nadzorujte me. Spnite me z deželo, ki je zraven moje neobljudene dežele. Predobro vem, kaj hočete. Radi bi me peljali pred tron sveta kot ujetnika. Ne bo se vam posrečilo. Na vrata kar trkajte, na šipo, na moje možgane. Lahko mi rečete Orfej. Ne bova pa skupaj brskala po vaših smeteh. Jaz imam svoj smetnjak. Malo sva ga že razmetala. Vsak dan nekoliko. Kolikor časa me boste pač popisovali. Saj je vseeno. Ne bo življenje poslušalo naju, temveč bova midva morala prisluhniti življenju. Ki bo zažuborelo, počasi, potih, potlej pa bruhalo pene, kot bi hotelo dopovedati, da noben rabelj ne pesnik ni njegov gospodar. Življenje prepozna vsak spomin, vsakega Volka, Leva, Velikega, Svetega. Vsak spomin strmoglav v smrt. Smrt je namreč spomin na spomine. Prav imate, res sem se že oblizoval kot član neke neznanke. Špekulant. Bil sem pa samo človečina. Kakšen Orfej neki. Kako sem se

vživiljal v Markantuna, v Juraja. Vendar mojega dela niso rabili. Niso ga uporabljali. Obrednih svečanosti ni bilo. Triumfa ni bilo. Vse se je spremenilo. Čez noč. Sovražniki so se cmoknili na smrčke. Orfeje pa v verige! Da, da. Orfej in družba nista skladna. Če se Orfej spozabi in piše po nareku, golta smrtonosni strup. Tako je Orfejeva smrt. Spomin, prav imaš. Ptice letijo v kletko. Ribe plavajo v mrežo. Orfej piše po nareku. Udomačeni Orfej, sramuj se! Vsak dan isto. Brezplodno ožemanje zavesti. Razvaline besed, ki branijo, da bi se zidar prestopil in napotil stran. Razvaline bodo morale razpasti v prah. Z zidarjem vred. Še ni njegova zavest krilatka pevka, ki lahko odleti, samo da noče. Vztrajati hoče do konca. Do zadnjega presenečenja. Kar pomeni, da pričakuje dogodke, ki jih pamet ne sluti. Človek hitro pomisli: konec je, konec. Potem pa, čez pet, deset let, kot bi jasnina zaprhutala nad razvalinami, ki so domovje plevela. Zavest ne dopusti, da bi človek obupal. Da bi razpadel, zgnil dokončno. Do mrtvega. Najbrž so v telesu samem poti, ki jih mora meso prehoditi. In so kraji, ki jih meso mora videti. V telesu samem so prekinitev. Kot je v telesu samem klic na upor. In zagotovilo, da se spleča živeti, čeprav na slepem tiru, v slepem mestu. V slepi deželi. Torej — Razsežnosti so se skrčile v skromen spomin, ki je bolj opomin kot spomin v kmečkem pomenu besede in trka na moja vrata kot Veliki, Volk, Lev, Sveti, Zastrti. Obraza mu ni videti. Tudi prej obrazov ni bilo. Njegov namen je uničiti dokaze o neki akciji. Edini dokaz zanjo sem jaz, z ruinami popisane papirja pred nogami. Ljudje, ki ukazujejo, niso nikoli imeli zame posebne magičnosti, vendar sem jih ubogal. Bil sem poslušen. Zadolžili so me za nekaj, čemur so sami rekli pamflet. Dobili so ga, vendar medtem čas ni stal. Samo človek obtiči na mestu. Zabiti v črviva tla kot metrski žebelj. Človek misli, da je podjeten, vendar je vedno pritepenec med izbranci. Ko to spoznaš, se te oprijemlje s svojimi kaveljci obup kot vzpenjavka. Vsi, ki jih dosežeš s pogledom, se ti zdijo visoki kot slemena, ti si pa zvarek propadle zarote in se mažeš po tleh. Obiskuje te kak spomin, da te dreza. Edini razgled, ki ti ostane, si ti sam. Vrata v svet ostanejo kajpak odprta. In mnogi še drsajo v klube, od koder gledajo na cesto kot dogorele vžigalice. Tako je s človekom vslej, plamen posoja, domov se vrača zoglenel. Oni so gojili mene, čeprav sem jim bil ostuden. Od tega so živeli. Zdaj gojijo kaj drugega in koga drugega. Marsikateri dogodek ali doživljanje se zdi dostikrat zgolj fasada za telo in duha, kasneje se pa izkaže, da je bil prav ta trenutek temeljni preskusni kamen tvoje bivanja. Seve je med dvema spoznanjema mnogo izgubljenega življenja, prenasičenega s trpljenjem, izobčenjem, in nekoristnostjo. Kako so vadljali zate. In ti si klekaje šel proti vrhu, opiraje se na obete. Tako se hodi topo. Splet belega, črnega je vedno gostejši. Če odskočiš stran, potem pred strahom. Ta huščne zdaj zdaj kvišku iz tal, dozdevno jalovih. Lahko prasketa ta spremljevalec v tebi samem in se ti pokaže v mesu kot tvoj dvojnik. Ko bi tudi prišel na vrh, bi tam svet izzveneval. In plačilo, slava bi tam bilo kot malomarnež, ki se mu ne ljubi hoditi s teboj. Slava dviga glavo ponosno kvišku sredi množice. Njena vrednost je v primerljivosti. V samotni ni paralelnih stanj ali dvojnosti. Kdor okleva, ne pride v samotno. Lahko je tja pahnjeno. Tak seve v odrinjenosti pogine. Izgubljen je zase in za prihodnost. Ko množica zve za njegovo smrt, z malodušjem udari na njegov grob sovražni pečat. Svet stopa v posameznika, ne da bi trkal. Posameznik pred njim poljubuje tla in če se vrata odpro, zazeva hladna, temna votlina. In niti ne veš, od kod prihaja glas: ali mi boš služil, komu si že dal srce, pa si že tlačan, suženj. Nekomu

si cesta, drugemu ležišče, tretjemu hrana. Ujet si, razpečan. Vendar se zgodi, da združenost z gospodarjem premine. In se znajdeš v goljavi. In se vsak dan prebudiš od smrti. Nimaš gospodarja ne ljudožrskih vodnikov. Sam si. Kot zvezde in planeti. Če siješ, ne veš. Če greješ, ni važno. Če si opazen s prostim očesom in od kod si najlepše viden, ne premišljuješ. In tudi ne veš, če se še vrtiš na velikanovi roki ali na neobdelanem polju. Da, da, tale doba teče skozi te kot pozaba, kot pozaba. Kot rastlina služi bivanju. Take misli se porajajo še v svetu sonca in lune. Tu je pa svet stare Ioe, čakajoče na ozdravljenje. Da, Io, naša bit, par excellence. To, kar božaš v sebi, to je Io. To je dino povračilo za rojstni dan, za smrtni dan. Ta, ki boža te, je Io. To je dina uspešnost, nikoli izgubljena in nikoli najdena. In boš ojkumenski paramecij za vekomaj... Prihajala je. Kot ojkumenski torzo. Kot potrgan koledar. Zelo se je trudila, da bi bila ženska in uslužbenka.

Najbrž vas zanima moje mnenje?

— Ne več.

Premalo za krivdo, preveč za nedolžnost.

— Torej le kriv.

Kajpak, črno-bel.

— Mar vi niste. Za vas sem jaz črn, vi beli; zame vi črni, jaz bel.

Trudimo se, da bi bili čisti.

— In jaz se ne trudim.

Midva tega ne bova razvozlala. Zadržuj te izključno doma, ker vas bomo še poklicali. Saj moramo marsikaj razčistiti. Če drugega ne, vam moramo pomagati, da se ne izgubite docela.

— Kako to mislite?

Mar ne bi radi, da bi vas bralci sprejeli. Zdaj vas ne.

— Kdo to pravi. Saj sploh nimam bralcev.

Vidite, vidite.

— Ampak, zakaj jih nimam?

Jih pač nimate.

— Ker me ne tiskajo.

Nočejo vas.

— Jaz lažem sebi, vi pa sebi, meni, prejšnjemu in naslednjemu, vsem, ki jih zasledujete. Rekel bom še nekaj ciničnega: vesel bom, če boste napredovali.

Ni upanja.

— Dve amebi, zakoličeni z ljubeznijo in sovražnostjo. To je vse, več ne zmoreva.

Vendar je tudi Io upanje.

— Io je samo Io, kot je upanje samo upanje.

Povej mi, kako naj te ljubim.

— Nočem biti tvoj Zeus. Oziroma tvoj poslednji Zeus. Tvoj mrhovinar.

Hočeš, nočeš, jez sem te izbrala, preganjala te bom, uživala, rekla ti bom Orfej.

— Tvoj Orfej?

Moj Orfej.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

Dražgoše, slovenska »Kalávrita«

Da bi prišli v Dražgoše, smo se odpeljali iz Škofje Loke, tisočletnega mesta (Slovenije), pogreznjenega v zelenje, s srednjeveškim gradom in reko z veliko vijugami, ki oblikuje majhne, umetne brzice. Drobne sanje, ki se čedalje bolj večajo, kolikor se vzpenjamo više, in izpolnijo na višini 840 m, kjer je zgrajena vas, ki jo je nemški fašizem zažgal, prav kot našo Kalávrito (vas na severozahodu Peloponeza). Kulturna organizacija občine Škofja Loka, ki je predsednik je Peter Finžgar, še manj a hudo podjeten mož, nam je dal na vožnjo avto za (moj) obisk zavidljivega spominskega partizanov, padlih v boju zoper nemški fašistično nasilje. Pol ure vožnje z avtom, in dospeli smo na goro Jelovico, kjer leži

DINOS TAKSIÁRHIS

Sodobni grški pisatelj, pesnik, dramatik, režiser in slikar Dinos Taksiárhis se je rodil pred pol stoletja v glavnem grškem mestu Atenah. Tu zdaj tudi živi. Že zelo zgodaj se je začel zanimati za literaturo in umetnost. Komaj deset let mu je bilo, ko je že stopil na čelo gledališča v atenskem delavskem predmestju Faliru. Svojo prvo pesniško zbirko z naslovom »Deviško potovanje« je izdal leta 1951. Že kmalu pa se je začel uveljavljati tudi kot dramatik. Leta 1960 je tako v Atenah ustanovil žepno gledališče. V njem so začeli uprizarjati njegova dela.

Po uspehih doma so njegovo prvo igrano »Drama časti« ter delo »Čepica stare gospodične« uprizorili tudi v gledališču Loeb Experimental v Cambridgeu v ZDA. Doslej je Dinos Taksiárhis napisal prek 70 gledaliških del. V Grčiji je še posebno znan kot vodja eksperimentalne gledališke skupine Gledališče enega. Glavna igralka v njem je njegova žena Eli Zulović, po rodu Slovenka. S šestnajstimi enodejankami se je doslej ta grški dramatik že uspešno predstavil doma in v tujini. Med drugim je Eli Zulović z deli svojega moža pred leti, leta 1970, gostovala tudi v gledališču Oder-galerija v Škofji Loki in ljubljanskem gledališču Pekarna. Predstavila je enodejanki z nekoliko folklornim navdihom »Dota« in »Mutec«. V zadnjem času pa je Dinos Taksiárhis napisal dva napredna romana – politični satiri »Bojmo se fašistov«, le-ta obravnava dogodke iz španske državljanske vojne, ter »Kapitalist in komunist«.

Letos spomladi je Dinos Taksiárhis med bivanjem v Sloveniji obiskal tudi Škofjo Loko in nekatere druge gorenjske kraje. Po vrnitvi v Atene je nekaj vtisov s poti po Sloveniji objavil v nekaterih grških revijah. Še posebno so mu ostale v spominu Dražgoše. Prispevek o obisku legendarne partizanske vasi pod obronki Jelovice je objavila atenska revija Politiki Ikonomiki Erevna (Politična ekonomska raziskava). Prevedel ga je prof. Marijan Tavčar

vas Dražgoše – pol ure zelenega raja. In tam stoji na višini osemsto štirideset metrov veličasten, trinadstropen spomenik – sprejme nas spokojno in nam pripoveduje v svojem zgodovinskem jeziku o tragičnih dogodkih, ki jih je doživaljal kraj.

S pomočjo ljubitelja Grčije, profesorja Marijana Tavčarja, so me seznanili z zgodovino peščice partizanov, ki so bojevali prvo veliko, tri dni trajajočo bitko proti dvajsetkratni moči nemških fašistov. Zgodovinski datum je 9.–12. januar 1942. Vsega 185 borcem se je posrečilo tri dni, kot nekoč našim Leonidam, vzdržati strahoten meški pritisk in se prepričati, da sovražnik ni nepremagljiv, kakor je trdila njegova propaganda. Razžarjene duše borcev so izgubile vero v njegovo bajeslovno moč in črpali iz tega pogum za ves nadaljnji zmagoviti boj. Na strani partizanov je bilo devet mrtvih in dvanajst ranjenih, izgube nemških fašistov pa so ostale neznane. Tako so vzeli jugoslovanski partizani svobodo domovine v svoje okrvavljene roke, da so si izbojevali novo prihodnost. Z voditeljem borilcev Titom na čelu so se osvobodili in si uredili življenje po svojih socialističnih načelih. Sodobni spomenik v treh nastropjih na pobočju Jelovice pa izpričuje mladim in vsem, ki ga obiskujejo, veličino žrtev za svobodo.

V moji domovini takšnega spomenika ni, kot da odpora sploh nikoli ni bilo – kakor da se to naše mučeniško ljudstvo sramuje krvavih bojev zoper fašiste. Kakšna žalost! Toda, pustimo svoje rane in kri, ki je nehala teči – ostaja le vzburkana duševnost.

Trinadstropni spomenik padlim partizanom v obliki amfiteatra, med preprogami zelenila in kremenja, obvladuje med stoletnimi platanami in orehi okolico. Z estetskimi občutki groze stoji človek pred očudovanja vrednim, čudovitim delom, ki so ga pomagali sestavljati naslednji umetniki: Boris Kobe, profesor arhitektonskega oddelka na univerzi, Stojan Batič, ki je izklesal bronaste kipe, in Ive Šubic, oblikovalec slikarskih mozaikov na njem. V prizemlju spomenika leže kosti borcev, ki so padli v boju.

Da bi dobili še več vpogleda v partizanski odpor, smo se naslednji dan srečali s pravim partizanom. Predstavljal sem si, da bom soočen s podobo surovega borca, pa sem zagledal mirnega človeka s svežim, nezoranim obrazom, skoraj mladeniča, četudi ima že čez petdeset let. Piše se Edvard Prevc, po poklicu je gozdarski inženir in prebiva v najbolj pesniškem kotičku Slovenije, ob slovečem Blejskem jezeru. Iz Škofje Loke moraš premenjati dva avtobusa, da prideš do tja. Sprejel nas je z nasmehom na pragu svoje hiše. Vstopili smo v značilno enodružinsko hišo s tremi sobami – sodobno pohištvo je bilo v celoti razpostaljeno z okusom; kar nevoščljiv sem mu bil za hrastova tla s kvadratki in drugo okrasje. To je bilo moje drugo presenečenje. Pričakoval sem namreč neurejeno stanovanje, v katerem se gneteta vsaj dve družini. Nemara je temu kriva nasprotna propaganda... Drobna, ljubka žena Darinka nam je ponudila kavo; našgali smo si tudi cigarete, ki so bile prav tako iz posebnega zavojčka gospe Prevcve.

Tedaj se je pričelo prijateljsko obravnavanje upora narodov Jugoslavije zoper okupatorja. Zvedeli smo nekaj osupljivega – da je bilo celotno mesto Ljubljana, ki je štel tiste čase več kot petdeset tisoč prebivalcev, obdano z bodečo žico! Edinstven primer v vsej Evropi. Lepa prestolnica Slovenije, zaprta kot sužnja v haremu na-

silja, je morala živeti v tem zadušnem obroču, da ni mogla razgibati svoje živahnosti ne žeje po svobodi. In takrat se je začel boj svobodnih oblagancev...

»Črna roka«, organizacija domačih fašistov, na čelu s Črtomiro, je izdajala, ropala in ubijala – bila je sploh velika rakasta tvorba vse dežele; partizani so si vzeli za dolžnost, da jo uničijo. Ta dolžnost je pripadla tudi šestnajstletnemu partizanu Edvardu Prevču. Ta nam pripoveduje preprosto, brez visokih fraz, vso zgodbo svojega boja, ki je trajal šest mesecev do uspešnega konca – to je uničenja fašistične tolpe, ki je strahovala Dolenjsko. Bila je to njegova prva preskušnja in največja zavzetost. Kasneje je šel v hribe in se udeležil številnih bojev, dokler ni bila njegova domovina osvobodjena. – Kavno smo popili, potegnili še zadnje dime iz cigaret in vstali, da se od njega poslovimo. Vneto se je ponudil, da nam razkaže krajevne znamenitosti. Popeli smo se na vzpetino, kjer leži muzej, pol ure peš.

Pod nami se je kot v pesmi zrcalilo jezero, zadaj se je svetlikal ves zelen otoček, prav kakor naš Pondikonisi na Krfu – z ozadjem z bujnim zelenjem preprežene manjše in večje gore – le-te so se z oblačnim nebom spajale v jesensko simfonijo, pa čeprav smo bili v poletju. Pred malo časa se je zlila silovita ploha, ki bi bila kraj skoraj preplavila. Ko pa je izšlo malo sonca, so vode izginile, kot da ne bi bila padla kaplja dežja...

Blejsko jezero nam bo ostalo nepozabno.

Dobili smo malo vpogleda v življenje partizana brez vojaške podrejenosti, skoz katero se preceja sodobno čustvovanje; zgradil ga je socializem in on neprenehno izboljšuje svojo kakovost.

Vrnili smo se na naš sedež – v Škofjo Loko, bogatejši s podobami narave in z drugačnim življenjskim ritmom.

Čez modri hrib v tujo hišo

Hrbti učencev so bili skrivljeni, glave sklonjene nad zvezke in knjige. V razredu je bilo tiho kot v cerkvi, le kdaj pa kdaj je zaškrebalo kakšno pero po papirju. Razred je bil bolj poln kot po navadi, a klop v zadnji vrsti pri oknu je bila prazna kot vedno in je čakala name. Torbo sem vrgel na radiator in se s pogledom sprehodil po obrazih okoli sebe. To so bili povečini sami tuji obrazi, le malo lanskoletnih sošolcev sem prepoznal med njimi, pa še ti so se zelo spremenili. Tudi učitelj je bil nov – majhen možiček z očali in z redkimi brezbarvnimi lasmi. Stal je pred tablo, v eni roki je stiskal kredo, v drugi cunjo, in razvijal dolg in zapleten račun. Po čudnih znakih pred številkami sem sklepal, da gre za integrale, odvode ali nekaj takega. Vsekakor nisem imel kaj dosti pojma o vsem tem. Kdaj se je že bil začel pouk? Pred enim tednom? Pred enim mesecem? Zakaj sem prišel šele danes? Kje sem bil ves ta čas? Vprašanja so se mi izvijala iz možganskih gub in tipala po prostoru okoli mene, a odgovorov niso našla.

Učitelj je izgovoril moj priimek in me poklical k tabli. Zdrnil sem se. Le od kod me pozna ta človek? Saj ga še nikoli prej nisem videl. »Nadaljuj!« je rekel. Niti približno nisem vedel, za kaj gre. V vogalu table sem našel še dlan praznega prostora in tja sem načel nekaj krivulj, ki naj bi predstavljale integrale. Za seboj sem zaslišal hihitanje sošolcev in nervozno potrkanje učiteljeve palice. Tanek dekliški glas iz ozadja razreda je vprašal: »Kaj pa je to? – Violinski ključki?« Hihitanje za mojim hrbtom je preraslo v nekontroliran izbruh smeha.

Ceprav sem dobro vedel, da je ta smeh namenjen meni in mojemu neznanju, sem ostal miren in neprizadet. Čutil sem, da ne pripadam temu prostoru, da sem tu le naključen gost, in da je potemtakem vseeno, ali kaj znam ali nič. Odložil sem kredo in stopil k oknu. Zunaj je bilo sončno oktobrsko jutro. S topolov pred šolo je v gostih rojih odpadalo listje in zasipalo travnik. Sredi dvorišča je bila velika rumena luža, ki je ostala tu še od včerajšnjega dežja. Po njej je čofotal majhen fantek v rdečih gumijastih škornjih. Med igro je nenadoma obstal in se zazrl navzgor proti sajasti strehi Delavskega doma na drugi strani dvorišča. Začel je mahati z rokami in klicati golobe. Toda zaman – golobi niso prišli. Fantek je izvlekel iz žepa kos suhega kruha, ga zdrobil v mrvice in jih raztrosil po pesku zraven luže. Potem se je umaknil pod napušč bližnje hiše in čakal. Dolgo je čepel slonel ob umazanem zidu in gledal po strehah, a golobov ni bilo. Niso se zmenili ne za fantkove klice, ne za drobtine, ki jih je bil zanje natrosil po dvorišču.

Obraz sem pritisnil tesno k šipi. Kje so golobi? Na strehi Delavskega doma jih ni bilo, tudi na Kazini in na stavbi tovarniške uprave ne. Kje so torej golobi? Nekje so nedvomno bili. Otrok jih je moral nekje videti, drugače jih ne bi tako vztrajno klical in vabil k sebi.

Nekdo v razredu je začel pripovedovati zgodbo o vranah. (Mogoče pa je bil to samo glas, ki sem ga slišal le jaz in je prihajal od zunaj.) Zgodba je bila taka: »Pozimi najdejo monterji in čistilci na strehah pod fabriškimi dimniki večkrat vse polno mrtvih vran, srak, krokarjev in drugih ptičev. Premrle vrane, ki so na milost in nemilost prepuščene mrzlemu severnemu vetru, ki piha čez Karavanke v dolino, začutijo v

zraku topel vzduh, ki prihaja iz dimnikov in se mu prepuščajo toliko časa, dokler jih ne ubijejo strupeni žveplasti plini in vročina.«

Drug glas je rekel: »Ampak golobi niso vrane. Golobi ne letajo tako visoko.«

Ne spomnim se več, kako sem takrat prišel iz razreda. Ali po normalni poti po hodniku in po stopnicah skozi avlo ali kako drugače. Izkoristil sem priložnost in pobegnil v trenutku, ko se je učitelj obrnil proti zidu in se glasno useknil v žepni robec.

Stekel se na dvorišče, da bi poiskal fantka v rdečih škorenjčkih in ga vprašal, kje vidi golobe. A otroka že ni bilo več. Hkrati z njim je izginila tudi mlaka, v kateri se je igral. Tu je bila mogoče samo zaradi otroka, sem pomislil. Najbrž jo je spravil v hladni žep ali pa v kašno stekleničko in jo nesel domov.

Ker fantka nisem našel, sem šel proti Vidičevi pekarni in naprej gor po Tomšičevi cesti, mimo letnega kopaljšča, dokler nisem prišel do križpotja, kjer se cepita Razgledna pot in pot v Ukovo. Nisem se odločil za nobeno od teh poti, ampak sem šel naprej mimo osnovne šole in vrtca do Čufarjevega trga. Močan veter je pihal in iz fabriških dimnikov so se valili oblaki modrega in rumenega dima. V zraku je bil vonj po žerjavici in pečenem krompirju. Nisem vedel, odkod prihaja ta vonj, saj nikjer ni bilo videti nobenega ognja. Tam so bili še neki drugi vonji in barve, a jih zdaj, ko to zapisujem, ne morem več priklicati nazaj.

Nobenega človeka ni bilo naprej dol po cesti, samo tam daleč pri kolodvoru se je počasi premikalo nekaj sključenih postav, najbrž kakšni zapozneli šihtarji. Zamaščene aktovke so imeli v rokah, zavihane ovratnike in daleč na oči potisnjene klobuke, da jim jih ne bi odnesel veter. Kolodvorska ura je kazala tri; – mrtev čas ob treh popoldan.

Pred knjigarno sem srečal Dunjo. »Greš z mano?« je rekla. »Na Mesarjevi plani je voda.«

Pri semaforih poleg minigolfa se je zbrala velika gruča ljudi. Nemo so strmeli v široko rdečo reko, ki je drla izpod neke skale visoko zgoraj v Mercu in se zlivala čez Mesarjevo plano na glavno cesto in v podvoz. Ceprav so delavci odstranili rešetke s požiralnikov ob cesti in neprestano pazili, da se niso zamašili s kamenjem in blatom, le-ti še zdaleč niso mogli posrkati vase ogromne količine rdečkaste vode, ki se je stekala na cesto in že začela poplavljati kleti in pritlične prostore starih hiš ob njej.

Voda je bila rdeča; rdeča od rdečih skal v Mercu in od rdeče ilovice, kjer so te skale sprhnele. S seboj je valila manjše kamne, vejevje in travne ruše. Zmeraj več je je bilo in zmeraj bolj divje je drla. Ljudje so zaskrbljeno odkimavali z glavami.

Meni pa se je zdela ta voda zelo lepa, mogoče samo zato, ker je bila tako divja in so se je ljudje bali. Zabredel sem v njeno strugo, da bi čutil, kako dere. Poklical sem še Dunjo in tudi ona je zabredla v vodo. Prijela sva se za roke in krenila po strugi navzgor. Spremljali so naju sovražni in nezaupljivi pogledi ljudi tam spodaj. S tem, da sva se spoprijateljila z reko, sva jih nekako izdala in postali so najini sovražniki. Dunja tega v začetku ni razumela, vsakih nekaj korakov se je obračala in jim mahala z roko, pa je kmalu nehala, ko je videla, da ji nihče ne odzdravi.

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Medtem ko sva hodila po koritu navzgor, se je voda spreminjala. Postajala je plitvejša, pa tudi bistrejša, tako da sva ponekod že lahko videla s počesano rjavo travo pokrito dno. Hotel sem se vrniti, ker pa je Dunja rekla, da bi šla rada do izvira, sva šla naprej. Dunja je hodila ves čas dva ali tri korake pred menoj, tako da sem lahko od zadaj nemoteno opazoval premikanje njenega telesa. Oblečena je bila v zelene žametaste hlače in v prav tako zeleno najlonsko vetrovko. Njeni kratki svetli lasje so se zdeli v vetru zelo lahki in živi. Gledal sem jo kot nekaj svojega.

Dolgo sva lezla v hrib, ljudje spodaj pod nama so že začeli postajati podobni kupi mrčesa, z njimi je zdaj nisva našla. V strugi je bilo zmeraj manj vode in počasi je popolnoma presahnila. Bila sva že tako globoko v gozdu, da nisva več videla mesta pod seboj, niti slišala glasov, ki so prihajali iz tovarne. »Sva voda je iztekla,« je rekla Dunja. »Pojdva nazaj.«

Medtem ko sva se vračala, mi je Dunja povedala pravljico o votlini: »Znotraj v trebuhu Merce je velika votlina, ki se vsakih tisoč let enkrat do vrha napolni z vodo. Takrat se hrib odpre, voda steče ven in poplavi dolino.«

Že skoraj večer je bil, ko sva prišla do mojega bloka na Plavžu. Dvorišče je bilo polno otrok, ki so se prišli sem igrati z našega pa tudi iz vseh drugih blokov tam okrog. Dunja je šla mimo garaž proti železniški progi in jaz sem šel za njo. Med vrtovi za garažami so stale stare ženske, moje sosede, in brbljale med seboj. V rokah so imele košare in skleda, zvrhane stročjega fižola. Ko so naju zagledale, so utihle in se razšle.

Na pobočju poševnega polja med garažami in progo so goreli kupi posušenih fižolovih rastlin. Okoli ognjev so se kriče podili otroci. Med njimi je bila tudi moja sestra Neda. Stala je na vrhu hriba, bosa, oblečena v črne hlače (z rdečkastimi madeži ilovice na kolenih), in v črno bluzo, bujni plavi lasje so ji divje vihrali v vetru. Dunja v tistem času Nade še ni poznala, zato sem s prstom pokazal nanjo in rekel: »Glej, to je moja sestra Neda.« — »O,« je vzkliknila Dunja, »saj ti je podobna.«

Ko naju je Neda zagledala, je zavpila: »Poglejta, kaj bom zdaj naredila!« Takoj nato se je pognala s svojega mesta na vrhu griča in začela preskakovati goreče grmade na pobočju. Zadnji ogenj je bil še posebno velik, ker so otroci vrgli vanj staro avtomobilsko gumo. Neda se je najprej obotavljala, ko pa je videla, da jo midva z Dunjo še zmeraj gledava, je vzela dolg zalet in skočila tudi čez ta ogenj. Ko je na drugi strani stekla ven, sem videl, da so se ji vžgali lasje in obleka. Nekaj časa je še tekala naokrog po polju in krilila z rokami, dokler se ni vsa v plamenih zgrudila na tla in obležala.

Takrat, v tistem trenutku sem se razdelil, nekako razcepil na dve bitji: prvo je ostalo pri Dunji, drugo pa je steklo k Nedi in jo začelo gasiti. Srce mi je zastajalo, ko sem gledal, kako Nedini lasje še kar naprej gorijo, čeprav sem se na vse načine trudil, da bi jo rešil.

Zatiskal sem oči in se trmasto prepričeval, da bo Neda zdaj zdaj vstala, da bo stresla z glavo in plamen v laseh bo ugasnil. Potem pa sem skozi gost rjav dim na polju zaslišal glas, ki je rekel: »Prepozno, prepozno, ji že odpada koža.« Zdaj sem dokončno vedel, da je moja sestra zapisala ognjeni smrti in da je nihče več ne more rešiti.

Pobegnil sem proč od Dunje in svoje mrtve sestre, stekel sem mimo cerkve po Razgledni poti in naprej gor v Ukovo, s polnimi žilami težke, zastrupljene krvi in z neznosnim občutkom krivde zaradi Nedine smrti. Dolgo sem tekal navzgor po kolovozu, spotal sem se ob kamne in se prebijal

skozi gosto grmovje ob poti. Trnje mi je cefralo obleko in mi risalo rdeče raze po koži. Na robu nekega pašnika na Jelenkamnu se je vzdigovala v nebo ogromna smreka, že vsa grčasta in rezjedena od starosti. Spodaj je bila skoraj povsem gola, brez vej, njen vrh pa je bil preklan od strele in iz razpoke je poganjalo pet ali šest mladih smrečic. Prav pri vznožju je bilo deblo votlo; — votlina je bila izžgana z ognjem, njene stene so bile črne od saj.

Spodaj iz grape je bilo slišati korake in glasove, ki so izgovarjali moje ime. Skril sem se v deblo, da me ne bi našli.

Ne vem, koliko časa sem preživel v tistem sajastem duplu. Bil je to neki drugi čas, drugačen od tistega zunaj in ga zato ni bilo mogoče izmeriti. Sedel sem na kupu mrzlega pepela in prisluškoval bitju svojega srca. Udje so mi postali težki in kri se mi je zgostila. Čutil sem, kako se mi ob stene žil drgnejo drobna zrnca posušene krvi in kako se mi kri pretaka v srcu kot pesek v peščeni uri.

Nad glavo mi je kdaj pa kdaj zaprhutal kak ptič, trava zunaj pa je postajala srebrna. Splazil sem se ven. Hladno je bilo. Bledo sonce se je risalo skozi sivo nebo. Utrgal sem šop mokre trave in si z njo umil oči. Napotil sem se skozi gozd proti hribom, ki so se modrikasto svetlikali na obzorju. Nisem vedel, kateri hribi so to, preselil sem se v neko drugo dolino, v neko drugo deželo, vedel sem samo to, da moram priti nekam na vrh in se razgledati. Drevesa okoli mene so bila že gola, po osonjih luknjah v gozdu so ležale krpe snega.

V neki posušeni hudourniški strugi sem naletel na velik snežni plaz. Sneg je bil na vrhu na debelo nasut z odpadlim listjem. Sedel sem na pete in se podrsal po plazu navzdol. V globeli na dnu pobočja sem zagledal lovca. Kazal mi je hrbet in z daljnogledom preiskoval gozd na drugi strani Bače. (Ja, zdaj sem vedel, kje sem. Tista rečica spodaj je bila Bača, tisti hrib zgoraj Porezen in na desni strani Kojca.) Videl sem puško, ki jo je imel obešeno čez hrbet in sive lase na tilniku pod zelenim lovskim klobukom. Lovec se je zdrznil, ko je zaslišal šum za svojim hrbtom. Daljnogled je spustil iz rok na prsi, obrnil se je proti meni in še v istem hipu zgrabil za puško.

Nisem čutil, da sem zadet, samo padel sem, kot da me je nekaj spodneslo, in videl sem svojo kri, ki se je razlila po suhi travi in po snegu okoli mene. Ves čas sem gledal svojo kri in zmeraj bolj tuja in zoprna se mi je zdela, kot neka gnusna tekočina, ki maže izprano obličje zemlje. Mislim, da bom umrl in da bi me smrt čimprej našla, sem nagnil glavo vznak in zaprl oči.

Smrt pa je obstala pred vrati mojega telesa in ni hotela noter. Odprl sem oči in pogledal lovca. Ta je s snegom pokrival krvave madeže okoli mene, ko pa je prestregel moj pogled, je rekel naj vstanem in grem z njim v dolino.

Tam me je pustil pred odprtimi vrati neke hiše. Nad kamnitim obokom vrat je viselo mogočno jelenovo rogovje, že povsem belo od cestnega prahu. Lesena polkna na oknih so bila na stežaj odprta, iz hiše se je oglašal hrup veselice — glasba, smeh, žvenket kozarcev, topotanje nog pri plesu.

Na okenskih križih se je za hip prikazal obraz in ženski glas me je poklical noter. V hiši so bili sami neznani ljudje. Ko sem prestopil prag, so se vsi kot na ukaz obrnili in se zazrli vame. Še vedno mi je tekla kri, zdaj že v zelo drobnem curku, žile so bile že skoraj prazne. Sram me je bilo te krvi. Zdaj, ko je bila tako očitna, ko so jo lahko vsi videli in s prstom kazali nanjo, sem jo malone zasovražil. Z rokami sem jo skušal zbrisati s sebe, pa sem jo le še bolj razmazal.

Od nekod je prišla Dunja (ali je bil njen glas tisti, ki me je bil priklical v hišo?) in se

s trebuhom pritisnila ob moja ledja. Odpela mi je srajco in mi z nohti razgrebla že skoraj posušeno rano na prsih, tako da je pritekla iz nje nov curek sveže krvi. V tej krvi si je do zapestij omočila svoje roke, potem pa me je odrinila stran in se skrila v kot sobe. Tam je vsa sključena občepela in si pohlepno kot žival oblizovala prste in dlani, dokler ni imela spet čisto belih rok. »Joj, kako sladko kri imaš!« je nazadnje vzkliknila. Dolgo me je gledala in nato zamišljeno rekla: »Ampak, zakaj si tak, da ne morem živeti s tabo? Zakaj se bojiš ljudi?«

Vedel sem za odgovor, a v tej hiši ga nisem smel izgovoriti, ker sem čutil, da se lahko vsaka beseda, ki bi jo spregovoril tod, obrne proti meni. Šel sem nazaj ven. Tam je bila noč in iz noči je pihal veter. Z obrazom, obrnjenim proti hiši sem povedal odgovor. Čutil sem, da je moj glas zelo slaboten in da me Dunja ne more slišati, pa tudi če bi kričal ne bi bilo nič boljše, saj so ljudje v hiši zaprli vsa vrata in pogasili vse luči za menojo.

Prižgal sem vžgalico, a mi jo je veter ugasnil. Pokleknil sem v travo, se slekel do pasu, raztrgal srajco in si z njo zavezal svoje rane. Potem sem na tleh poiskal velik kamen in ga vrgel proti hiši. Slišal sem, kako je zažvenketalo steklo.

Zapiski z dijaškega stojišča

Če na prijateljsko pobudo zapisujem spomine na neko razdobje ustvarjalnosti slovenskega osrednjega gledališča, na čas med obema vojnama, čas rasti in zorenja iz čitalniškega rodoljubja v gledališče evropske razsežnosti, tedaj ti zapiski niso delo gledališkega poznavalca, marveč le rahlo obledeni spomini obiskovalca. Redkokatera umetniška ustvarjalnost pretekle in polpretekle dobe je v toliki meri povezana s pričevanjem sodobnikov kakor odrska. Tako nastajajo tudi ti zapiski kot poizkus pričevanja gledalca, ki ga je prevzel čar odrskih luči že v otroških letih, ko je strmeč sodoživljal dogajanje v diletantski uprizoritvi Anzengruberjevega Krivoprišežnika. Opojno odkritje novega sveta iluzij je z leti in gledanjem, ko sem z dijaškega stojišča zanosno spremljal delo ljubljanske Drame, počasi in neopazno, kakor neopazno mineva mladost, prešlo v zahtevnejše sprejemanje in bolj kritično dojemanje, kar pa ne spremeni dejstva, da so moje sodbe in gledanje zgolj osebne in ga še celo ni treba imeti za prispevek k še nenapisani splošni zgodovini slovenskega gledališča.

Dosežki poustvarjalne umetnosti – glasbene in odrske – do nedavna niso ostali ohranjeni zunaj kroga udeležencev prireditve. Živeli so en sam večer ali nekaj večerov zapored in zatem utonili v pozabo. Šele nove tehnične pridobitve, snemalna kamera, magnetoskop in mikro-plošča, so omogočile, da znova slišimo zvoke, ki so že davno izzveneli, in vidimo postave, ki so danes le še sence. Pred tem pa od igralških stvaritev mojstrov slovenske odrske besede ni ostalo ničesar, razen spomina nanje pri vse redkejših gledalcih starejše generacije. Med te se štejem tudi sam.

Slehera človeška dejavnost, posebno umetniška, živi in uspeva ali peša v prostoru in času, katerega koordinate so vsakič natanko odrejene. Izraz je in proizvod dobe, v kateri nastaja, hkrati pa želi in poizkuša s svojimi idejami vplivati na dobo samo in dogodke v njej. Sama pa je prav tako odvisna od časa in družbe, od zornega kota, pod katerim je družba kritično ali naklonjeno motri, od širine ustvarjalne svobode. Zato sem prepričan, da bi ostala ta slika gledališča med obema vojnama ploskovita, če zapisovanje ne poglobim s spominom na družbena in politična dogajanja tega razdobja. Še več, poseči bo treba mimo najzgodnejših lastnih spominov nazaj v čas, ko ne le pesništvo, ampak vse slovenske kulturne in umetniške dejavnosti

»cel čas so blagih sapic pogrešvale.«

DRAMATIČNO DRUŠTVO

Se sredi devetnajstega stoletja se je gosposka Ljubljana stiskala pod grajskim hribom in v mejah nekdanjega obrambnega zidovja. Mestni in Stari trg sta bila gospodstvo Nemcev in nemčurjev, uradnikov Kresije, trgovcev in privandranih obrtnikov. Tostran Ljubljanice so na Novem trgu stale palače kranjskih fevdalcev, Auerspergov, Barbov in drugih. Iz svojih gradov so prihajali v mesto na zimo, na obisk, predpustno reduto in ogled predstav v Stanovskem gledališču. Oni so ga postavili, bilo je njihova last in v njem je igrala stalna nemška igralska družina.

Kmetiška Ljubljana je bila predmestna in vaška in slovenska, zato ni štela. Slovenci so bili mesarji iz Kravje doline, postrežnice iz Florijanske ulice, krakovski zeljarji, šišenske perice in pometaći in prižgalci plinskih luči iz Vodmata.

V tej in taki Ljubljani je peščica slovenskih izobražencev pred stodesetimi leti ustanovila slovensko Dramatično društvo. Najprodornejši um te dobe Fran Levstik je postavil novemu društvu daljnosežen program: ustanovitev popolnega in samostojnega slovenskega gledališča. Igralce zanj je dala kmetiška Ljubljana, spčetka same diletante, rokodelce in male uradnike. Začetek je bil skromen, prvo leto le tri predstave – enodejanke, toda z leti je število predstav rastlo.

Stanovsko gledališče, v katerem so bili slovenski igralci, ne posebej zaželeni gost, je pred devetdesetimi leti, leta 1887 pogorelo do tal. Oboji so ostali brez strehe, dokler ni bilo leta 1892 dograjeno novo Deželno gledališče v Ljubljani (današnja Opera). Nova gledališka hiša je bila prav tako kakor svoj čas staro poslopje na voljo obema ansambloma. Vendar Slovenci v njej niso bili več pripravljeni biti le nedobrodošli, a neizogibni gosti. Ob koncu stoletja je imela Ljubljana nov obraz. Čitalniško in taborsko gibanje je prekvasilo duha kmetiške Ljubljane. Perice in zeljarji so začeli pošiljati svoje sinove v šole v Gradec ali na Dunaj, pri obnovi potresne Ljubljane so se izučili slovenski tesarski in zidarski mojstri, odprta je bila prva slovenska strokovna šola. Ljubljana je zopet postala slovenska in tri klasične fakultete bogoslovje, filozofija in pravo so v teh letih promovirale dostojno število slovenskih izobražencev. Vodstvo Dramatičnega društva in igralci so se zavedali, da je treba s prihodom na novi oder dvigniti uprizoritevno raven, poostri repertoire izbor in povečati število predstav. Prevodi Shakespearea, Schillerja in Sofokleja naj dokažejo, da je slovenski jezik zmogel prepenitve tudi največjih dramatikov vseh dob. Uprizoritvena dejavnost in raven se je zvečala s prihodom režiserjev, igralcev in pevcev češkega rodu. Število predstav je raslo iz leta v leto in v desetletju pred prvo vojno doseglo letno poprečje 28 dramskih in 12 glasbenih – opernih in operetnih prireditev.

V deželnem gledališču zaradi tolikšne dejavnosti odrinjeni souporabniki Nemci so brž prišli na dan z zahtevo po svojem, nemškem gledališkem posloplju. Svojo terjatev so podprli s prebrisanim domislekom. Šestdesetletnico prestolovanja avstrijskega cesarja in ogrskega kralja Franca Jožefa I. naj Ljubljana dostojno počasti s postavitvijo novega gledališča. Pod takim moralnim imperativom je pač moral vsakdo, dežela, mesto in posameznik priložiti svoj večji ali manjši obolus in leta 1910 je bil dograjen nemški Jubiläumstheater.

V zavedno slovenski, že iz taborskih dni narodnostno prebudjeni Ljubljani je bilo za nekaj stotin Nemcev postavljeno posebno gledališko poslopje v času, ko je Ciril-Methodovsko društvo po vinarjih zbiralo denar za slovenske šole. Ti ljubljanski Nemci so bili pretežno priseljenci prve generacije, uradniki pri deželni vladi, uslužbenci južne železnice, nekaj trgovcev in oficirji v Ljubljani nastanjenega graškega pešpolka. To so bili osovraženi kanarčki – vzdevek so dobili po rumenih ovratnih našivih – ki so strumno korakali pri vsakoletni telovski procesiji in streljali častne salve, prav tako strumno pa so tudi vžgali – s svinčenkami po slovenskih mladincih. Tudi to v cesarskem jubilejnem letu. Le od kod ta vnaema za kulturo med štamnarji in oficirji, sicer stalnimi gosti Kasina in ne gledališča. Adriatisches Küstenland, ta kratkotrajna tvorba firerja in SS – Globotschnika je

France Kralj: Ignacij Borštnik

Tone Kralj: Zofija Borštnikova

bila že star sen germanske ekspanzije. Na svoji osvajalni poti na vzhod so bili avstrijski Nemci – po svoji sodbi – že dovolj utrjeni v Mariboru, Ptujju in Celju. Treba je bilo še zavzeti že skoraj izgubljeno Ljubljano in novo nemško gledališče naj bo eden izmed temeljnih nosilcev bodočega nemškega mostu na Jadran, der Adria-brücke. Nekaj let kasneje se ni porušil le most na Jadran, razsulo se je tudi Habsburško cesarstvo. Nemška plima je odtekla in Ljubljana, ki je štela komaj za poldrugi današnji Kranj, je imela dve gledališči. Tako se je neko dejanje, namenjeno potujčevanju, spremenilo narodu v prid.

S preselitvijo nemških igralcev v svoje jubilejno gledališče je Deželno gledališče nekako samodejno dobilo naziv Slovensko deželno gledališče. Ponosni naziv ni povsem ustrezal dejanskim razmeram. Dežela se je uradno takrat imenovala Vojvodina Kranjska, v gledališču samem pa so o najpomembnejših programskih in zased-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Božidar Jakac: Avgusta Cerarjeva-Danilova

Nikolaj Pirnat: Milan Skrbinšek

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

benih vprašanj odločali češki režiserji in igralci. Tako je bil prvi Hamlet v Ljubljani Čeh, Čehinja je bila Jacinta in ne samo Kantor, vsa zasedba pri prvi uprizoritvi Cankarjevega Kralja na Betajnovi je bila češka. Slovenski igralci so se opravičeno čutili zapostavljene, zato so začeli prav najsposobnejši zapuščati domači oder. V Zagreb je odšel najboljši slovenski režiser in igralec Ignacij Borštnik in z njim žena Zofija Borštnik-Zvonarjeva, ki je kasneje nadaljevala pot v Sofijo. Sledila sta jima Hinko Nučič in Irma Polakova, trideset let najpopularnejša zagrebška subreta. Ze prej je povabil Davorin Jenko v Beograd mlado Veto Nigrinovo, ki je kmalu postala najodličnejša članica Srbskega narodnega gledališča in jo je v svoji oceni imenoval A. G. Matoš srbsko Saro Bernhardtovo. Za tiste, ki se niso želeli ali mogli zaposliti na tujejezičnih odrih, je bila odprta pot v Trst. Za Ljubljano je bil Trst do prve vojne drugo največje slovensko mesto. Po že znani poti se je tudi tukaj v okviru Narod-

ne čitalnice ustanovilo Dramatično društvo, od oktobra 1907 naprej Slovensko poklicno gledališče v Trstu. V to gledališče so že ob ustanovitvi prešli iz Ljubljane Avgusta Danilova, Valo Bratina, Rado Pregarc in po sodbi Izidorja Cankarja poleg Borštnika najsposobnejši slovenski igralec Josip Verovšek. V Ljubljani je ostalo le skromno število slovenskih igralcev.

MOJIM NARODOM

V ljudi, ki so se tiste julijske nedelje leta 1914 odpravljali k zgodnji maši, so s cerkvenih vrat strmeli veliki rumeni lepaki z mastnim črnim napisom: MOJIM NARODOM. Stari cesar je pozival svoje zveste narode pod orožje. Branijo naj habsburško cesarstvo in apostolski prestol pred nevarnostjo slovenstva.

Zvestejši od slovenskega naroda so bili njegovi voditelji vseh političnih prepričanj in barv. Vneto so pozivali ljudstvo k maščevanju za habsburško kri, prelito v Sarajevu. Da bi dokazali cesarju svojo neomajno vdanost, so hujskali ljudstvo v govorih in po časopisih proti Srbiji, pritrjevali, ko je oblast v naglici postrelila na Suhem bajerju nekaj »velezdajalcev«, slovenski deželni glavar dr. Sušteršič pa je med drugim že prve dni vojne zaprl Slovensko gledališče. Igralci so se raztepli, nekaj jih je obleklo vojaško suknjo, drugi so se prebijali skozi življenje na razne načine. Anton Cerar-Danilo je bil nekaj časa celo vojni dobavitelj. Vsekakor je znano, da pri tem poslu obogatil ni.

Ko je izzvenela poslovilna obljuba: jeseni se vrnemol, so dolge kompozicije tovornih voz z napisom »Vierzig Mann oder sechs Pferde« odpeljale modro oblečene črnovojneke na vzhod. Jeseni pa so bili slovenski polki na Dnjestru do kraja razbiti. Jesen se je vrstila za jeseno, kopičice so se hekatombe padlih, lakota je davila zaledje, zmaga pa se je izmikala v nedogled. Mir v Brest-Litovskem in brezglavi beg italijanskih divizij s Soče na Piavo sta neizogibni konec le odložila.

Avstrijo so sicer rešile poraza v Karpatih in na Soči nemške čete, notranja povezanost države pa je slabela iz dneva v dan. Majniška deklaracija, češko gibanje za odcepitev od Avstrije, ideje oktobrske revolucije, ki so jih v armado zanesli povratniki iz ruskega ujetništva, upravi slovenskega vojaštva, vse to je pehalo dvoglavo monarhijo v neogibni razpad.

Majniška deklaracija z zahtevo po popolni politični osamosvojitvi avstrijskih južnih Slovanov je izzvala poleg drugega ugotovitev, da mora biti eden od izrazov narodne politične volje tudi obnova kulturnega, zlasti gledališkega življenja. Čas je dozorel, to je prvi spoznal Trst, kjer je že marca leta 1918 Milan Skrbinšek obnovil poklicno slovensko gledališče. V zadnjem vojnem poletju so začeli tudi ljubljanski politični in kulturni delavci pripravljati obnovo slovenskega gledališča v hiši, v kateri je štiri vojna leta zasebnik uprizarjal filmske predstave. Denarno skrb je prevzel posebni odbor – konzorcij, gledališko delo pa je organiziral povratnik iz Zagreba režiser in igralec Hinko Nučič. Z mnogimi težavami in v vseh vetrov je zbral najnujnejše število igralcev, da je lahko začel – še med vojno – po štiriletnem premoru novo gledališko sezono. Dne 29. septembra 1918 je uprizoril na odru sedanje Opere Finžgarjevo ljudsko igro Divji lovec.

Prvič v življenju sem slonel ob ograji dijaškega stojišča, strme občudoval orjaške lestence in v odsevu neštetihi luči pozlato in baržun venca lož ter nestrpno v mislih priganjal počasi se dvigajoči železni zastor. Bolj kot ljubezenska zgodba o Janezu in Majdi je bila zgodba o skrivačih iz napoleonskih vojn vsaj v nečem dokaj sodobna. Po okoliških senikih, dolenskih zidanicah in samotnih planšarijah se je zmeraj večje število begunov izmikalo vrnitvi na bojišče,

orožniki pa so jih iskali in preganjali z vedno manjšo zavzetostjo.

Prav na dan premiere Divjega lovca je po preboju solunske fronte zaprosila za premirje Bolgarija in pomeni ta dan začetek konca štiriletnega pobijanja. Žal, šele začetek, kajti agonija obeh osrednjih velesil je trajala še mesec in pol.

Natančno mesec dni po premieri sem bil udeleženec in statist pri drugačni predstavi. Prostrani kongresni trg je bil od nunske cerkve do deželnega dvorca (današnje Univerze) zapolnjen do zadnjega kottička. Med dijaki ljubljanskih šol možakarji iz okoliških vasi, dekleta in žene v rutah in klobukih, med sivimi pohodnimi uniformami štiri leta skrivani sokolski krogi. Vsej tej pisani množici so z balkona palače naznanili, da nismo več Avstrijci, ampak državljani lastne države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

PREVRATNI DNEVI

Sončen jesenski dan je bil, vsaj v mojem spominu je ostal tak, in vsi smo bili prešerno razpoloženi in rožnato zrlji v rožnato prihodnost. Pozabljeno je bilo štiriletno stradanje, drobeči se koruzni kruh, repa in pesa in ječmenova kava, sladkana s ščepcem soli. Švigali smo po mestu kot ščuke v ribniku, prijeli pri vrveh in spuščali s pročelja rotovža velikanskega dvoglavega orla, prevrnili v travo pred deželnim sodiščem cesarjevo poprsje, strahovali še napol zelene enoletne prostovoljce, ki smo jim trgali z vojaških kap cesarske oznake in pripenjali trobojnice. V takih in podobnih opravkih bi skoraj prezrl, da je napovedal Hinko Nučič za 1. novembra prvo uprizoritev Hamleta.

Z izborom Shakespearja tragedije je Nučič želel nakazati spremembo v repertoarni politiki. Od leta 1870 do začetka vojne so za Vse svete vsakokrat in vsega štiriinštiridesetkrat zapovrstjo v slovenskem gledališču uprizorili žaloigro Mlinar in njegova hči. To je jokava grozljivka, v kateri se na vernih duš dan opolnoči sprehajajo v belih srajčah in s prižganimi svečami po odru duhovi tistih, ki bodo v tem letu umrli. Tega večera so bili vsi prostori v gledališču, ki bi jih moj žep zmogel, zasedeni. Zgolj da se odkriža nadležneža, me je spustil vratar na galerijsko stojišče, prostor prav ob zadnjem zidu in pod samim stropom stavbe. Pred menoj je plot postav zapiral sleherni pogled. Odkril sem v kotu lesen zaboj, mogoče smetnjak. Splezal sem nanj, potegnil k sebi še dekletce z biblijskim imenom Rut, po nekaj letih znano baletno plesalko na mnogih evropskih odrih. Globoko pod seboj sva se zazrla v oder in Hamleta, ko sprejema usodno sporočilo umorjenega očeta. In malce smešen mi je bil, ko vodi prijatelja iz kota v kot in ga v hrvaščini zaklinja na molk: »Prisezi na moj meč!« Toda kmalu me je zgrabilo razburljivo dogajanje in me ni izpustilo vse do patetičnega Fortinbrasovega povelja: »Naj streljajo topovi!« ter me Nučičeva, le napol razumljena hrvaščina ni več motila. Seveda pa je bil Hamlet za fanta pretrd oreh. Razumel je krvavo dogajanje, ves široki razpon elementarnih in nasprotujočih si čustev, ki bujijo srce plemenitega kraljeviča, pa je zaenkrat ostal še knjiga s sedmerimi pečati.

Prešerno praznovanje pridobljene narodne osvoboditve in skorajšnjega konca vojne so prekmalu prekrile hude skrbi o usodi slovenskega ozemlja. Na zahodnem bojišču je popustil nemški obrambni zid, naslednik starega cesarja pa je zvedel, da so mu »njegovi narodi« odpovedali zvestobo. 28. oktobra so razglasili Čehi svojo republiko, 29. avstrijski Jugoslovani in 1. novembra je ogrski ministrski predsednik Karolly odpoklical svoje polke. Avstrijska vojska v Benečiji je razpadla na slovenske, češke, hrvaške, madžarske bataljone, ki so obrnili hrbet bojni črti. Takrat so se prek Piave Italijani pokazali izza angleških in

francoskih čet, za katerimi so bili skriti, in zajeli na stotisoče neoboroženih, ne upira-jočih se avstroogrskih vojakov v veliki zmagi pri Vittorio Venetu — redko zmagoslavje italijanske vojske» (A. J. P. Taylor: Habsburška monarhija). Napihnjeno zmagoslavje na Pavi je rimski diktator oveko-večil z mediteransko nabrekli spomeni-kom, postavljenem v zornem polju zloglas-nega balkona na rimskem Beneškem trgu. To psevdoklasično arhitekturo lahko obču-dujete na zaslonih ljubljanske RTV ob vsakem poročanju iz Rima.

Preostalam, v domovino vračajočim se četam, so zmagovalci previdno in korak za korakom sledili globoko v slovensko zaled-je do meja, ki jih je Italiji za vstop v vojne podaril Londonski pakt. V Ljubljano se je z jugozahoda stekalo po vseh poteh voja-štvo vseh narodnosti. V naglici organizi-rane Narodne straže so jih že na prihodih razoroževale, kar je uspelo ali tudi ne. Ob cestah so ležali razbiti in oplenjeni pratežni vozovi, vzdolž železniških prog orožje in strelivo in v lazih vzdolž Slinščice se je paslo stotine sestradanih konj. Vsej zmedu prevratnih dni se je pridružil še četrti jez-dec Apokalipse — kuga. Španska gripa je preplavila deželo in zdesetkala njene pre-bivalce. V vročinskih bolezenskih blodnjah so mi noč in dan zveneli v ušesih mrliški zvonovi mestnih in predmestnih cerkva, saj je kužna vročica pomorila v nekaj mesecih po svetu več ljudi kot štiriletno klanje na bojiščih.

Prvi mrz je pregnal vojaštvo s cest, konje iz lazov in špansko iz okuženih domov. Splet sem pešalil vsakodnevno pot do umazanorumeni pleskanega poslopja izza Narodnega doma in v časopisu smo prebrali, da poslej nismo več Država Slo-venecv, Hrvatov in Srbov, temveč Kralje-vina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Če sem zapisal samo kratico SHS, na videz nobene spremembe.

Intendant gledališča Fran Govekar je dal brž za Divjim lovem uprizoriti svojo kraljevščino, dramatisacijo Desetega bra-ta, Cankarju pa je odprl vrata na oder šele, ko je bil le-ta že v grobu. Na zimo sem videl na odru prvega Cankarja in se prvič srečal z edinstveno odrosko osebnostjo Ignacija Borštnika. V Kralju na Betajnovi je igral Kantornja, ničejanskega nasilnika, ki »noče vesti, noče nog okovanih«, zadržano, nepatetično in s skupimi kretnjami. Pod preračunano zadržanostjo pa je gledalec jasno občutil vso demonsko ener-gijo pritajene zločinske nasilnosti. Tako mogočno je obvladal oder, da mi je od vse predstave ostal le on v spominu.

Še enkrat in zadnjikrat sem gledal Borštnika na odru jeseni leta 1919, ko se je iz Zagreba vrnil v Ljubljano. Odigral je glavno moško vlogo v Strindbergovi drami Oče. Konflikt med zakoncema sproži oče-tova želja, da odtegne hčer vplivu svoje ozkosrčne in zlobne žene. Neusmiljeni boj med spoloma, grozota zakonskega pekla, v katerem demonska ženska uniči srčno dobrega človeka, ta patologija zakona je do kraja pomedla vse idealizirane predstave pubertetnika o Bogomilah in Irenah, idilič-ne šolske zgodbe o Ovidovih srečnih zakon-cih Filomenu in Bavecidi. Borštnik je pre-hod iz dobrega, umstveno razgibanega člo-veka do duhovno razkrojenega blazneža, ki ga požene žena najprej v duhovno in zatem še v telesno smrt, odigral s silovito notra-njo napetostjo in pretresljivo prepričljivi-vostjo. Vso mojo zmedo in notranjo grozo po tej predstavi je še stopnjevala nevihta, ki se je s svojimi kačastimi bliski in treski razvijala nad Ljubljano, ko sem se v tem-ni noči vračal v domače predmestje.

Že nekaj dni po tem večeru je Borštnik omahnil z odra v smrt.

Sredi prve povojne zime je Hinko Nučič z odločno potezo odzval ljubljanskim Nem-cem njihovo gledališko poslopje in ga na-menil samo dramskim predstavam. Za otvoritev je postavil na oder igro, ki jo je

doslej avstrijska cenzura prepovedovala, Jurčič-Levstikovo dramo Tugomer. Vse je bilo jasno razumljivo v tej igri, vse še od včeraj poznano, dvolična zahrbtnost ljub-ljanskih Gripov, pokol velmož in streljanja v Judenburgu in Radgoni, lahkovernost mnogih Tugomerov. Predstava ni imela solistov. Nučičev Tugomer in Grozdana Mihaele Šaričeve, Edvard Gregorin kot Bojan in nemški priseljenec Bojana Pečka, Zorislava in velmožje so bili sicer previ-soko, toda enotno uglašeni. Izstopal je le mogočni finale Zofije Borštnikove, ko stara Vrza prekolne z najgrozovitejšimi besedami pokončevalce Slovenstva in preroško napove slovanski dan.

Ko po tolikšnem času listam po spomi-nu in porumenelih papirjih, vidim, kako zmotna je trditev, da se zgodovina ne ponavlja.

Leta 1876 so bile natisnjene besede, ki jih je Jurčič ali Levstik položil v usta nem-škemu škofu Hildebertu

Uničiti! Čimprej, tem bolje!
Slovenca treba ni na zemlji božji.

Sto let za tem, leta 1976 je iz enake nacionalne nestrpnosti nagnal slovenske obiskovalce iz hiše božje župnik pri Gospo-sveti, cerkvi, ki je bila koroškim Slovincem stoletja najbolj česčena romarska pot.

Ko so se razmere v deželi po končanem bojevanju delno ustalile, so se začeli vra-čati v domovino mnogi v svetu priznani umetniki in znanstveniki. Nekateri so se vrnili, ker jih je domovina nujno potrebovala, druge, zlasti nekatere gledališčnike je prignala v Ljubljano življenjska tuja. Dva znamenita pevca z nemških odrov Julij Betetto in Ivan Levar sta se ustalila v ope-ri, tretji Josip Rijavec, ki je kot lirski tenor berlinske opere nastopal na velikih odrih Evrope in Amerike, je redno gostoval v do-mači hiši. Iz Amerike se je vrnila Avgusta Danilova in za njo preko Beograda Marija Vera, do danes največja odrska umetnica slovenskega rodu. Sila je privedla nekatere Tržačane in nekaj ruskih emigrantov je našlo zatočišče v slovenskem gledališču, predvsem po letu 1920, ko je bil konzorcij odvezan svoje brige in je gledališče postalo državno.

Hkrati z naštetimi so tudi nekateri slo-venski znanstveniki zapustili katedre na starejših imenitnejših univerzah, da zapolni-vo praznine na mladi slovenski visoki šoli. Vendar je težko pričakovana slovenska Alma mater ob ustanovitvi bila in tudi ostala vso dobo kraljevine torzo. Na medi-cinski fakulteti ni bilo kliničnih semestrov in tehnična je bila brez pomembnih in po-trebnih oddelkov za strojništvo, gozdar-stvo, kmetijstvo. O umetnostnih akademi-jah ni bilo niti govora. In še tako nepopol-no univerzo je bilo v tridesetih letih težko ubraniti pred delno ukinitivjo. Še zmeraj so se morali mnogi študenti seliti na tuje, marsikdo na najbližje avstrijske univerze. Od tam so se vračali z diplomami, ki so imele malo lepoto napako, le kratak pri-pis: »Gültig nur für Balkan«. Šele leta 1945 je Ljubljana dobila popolno univerzo.

Blagajna konzorcija je bila malo zajet-na. Da bi komaj oživljeno gledališče lahko dihalo, je bilo treba igrati, igrati čim več in prisluziti kar največ sredstev, potrebnih za obstanek gledališča. Zato je maloštevilni ansambel v prvih dveh povojnih sezonah uprizoril po 35 predstav. Pri tolikšnem šte-vilu premier za pripravo iger vsaj lahkot-nejšega dela repertoarja ni bilo dovolj časa in vaj. Igralci, zlasti starejši, niso utegnili niti osvojiti besedila, zato so bili prisiljeni na gibanje po odru le v najmanjšem krogu okoli šepetalčeve školjke. Mnogo je bilo ekstemporanja in velik mojster improvi-zacije je bil priljubljeni komik Daneš — Gradiš.

Režiser, to je mož, ki naj zamisli celot-no podobo predstave in jo po svoji zamisli izoblikuje, je bil v teh in tudi še naslednjih letih samo primus inter pares, prvi v tem,

Nikolaj Pirnat: Ivan Levar

da je navadno sam izbral igro, jo včasih tudi sam prevedel in sam odigral glavno vlogo. Izbral je tudi iz zaloge kulisarne potrebno odrosko opremo in iz garderobe kostume, ki bodo približno ustrezali dobi dogajanja. Z razporejanjem in gibanjem igralcev na odru ni bilo posebnih proble-mov. Nemški gledališki teoretik Hage-mann je v svoji knjigi Die Regie, ki smo jo pridno prebirali po vseh dijaških dramskih krožkih, postavil med drugim nekaj aristo-telovsko trdnih pravil mizanscene: gibanje po odru le po diagonalah, igra s hrptom v publiko je prepovedana, zmagovalec v fi-lipiki je postavljen zmeraj više od prema-ganca in podobno. V teh okoliščinah je vsak prizadevnejši igralec tudi režiral in režiserska kriza je bila »Drami« pol sto-letja neznan pojem.

Toda gledališče in kriza sta po neki čud-ni zakonitosti nerazdružno povezana. Ze prva povojna sezona je dočakala tudi prvo gledališko krizo. Zaradi nesoglasja z inten-denco je odšel Hinko Nučič v Maribor ustanavljat slovensko gledališče. V še močno nemčurskem mestu in prejšnjem nemškem gledališču je izzivalno najprej uprizoril Tugomera. Naslednje leto je konzorcij privabil iz Zagreba Borštnika, ta pa je že v samem začetku sezone umrl. Brž nato se je v že podržavljenem gledališču pojavila nova kriza. Beograd je nastavlil nekaj ruskih igralcev — emigrantov. Zari-di privilegiraniosti teh ljudi, ki niti sloven-sko niso znali, in zapostavljanja domačih igralcev, so le-ti organizirali celo stavko. Čez čas je večina tujih igralcev odšla dru-gam, ostal je le Boris Putjata, razgledan svetovljan in velika pridobitev za Dramo. Še so sledile krize, včasih načelna nesoglas-ja, včasih umetno razpihan vihar v kozarcu vode, toda gledališče je izšlo vsakič iz take-ga kresanja mnenj bolj dejavno in umetni-ško zrelejše.

GLEDALIŠČE V DRŽAVI TREH ČRK

Prva svetovna vojna se je za nas dejan-sko končala šele leta 1920 s koroškim plebi-scitom in rapalsko pogodbo. V plebiscitnem poletju sem nekaj dni hodil po Rožu, od Vetrinj do Podrožice in vso pot nisem slišal nemške besede. Toda plebiscit smo izgubili. Vojaška služba v Makedoniji, kar je že Turčija, in pravoslavje so bili v katoliški deželi najmočnejše orožje Heimwehra. Naši voditelji pa so v svojem naivnem zanašanju na pomoč zaveznikov pozabili, da sta bili zadnji dve črki te čudne države še včeraj njihov sovražnik in da štejejo med zmagovalce le prvo črko. Pogled prve črke je bil usmerjen k morju in zato ni segal preko Karavank. Politična misel nje-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Donator

Tristo let je že minilo od dne, ko je bil v hiši na Savskem bregu — danes Vodopivčeva ulica št. 3 (prej Mesto št. 39) — rojen Jožef Anton Schifferer plem. Schifferstein. Bilo je to dne 27. aprila 1677.

Jožef Anton Schifferer, rojen 27. aprila 1677 v hiši na Savskem bregu, danes Vodopivčeva ulica št. 3 (prej Mesto št. 39). Na sliki je prikazan v obliki, v kateri je bil upodobljen v 18. stoletju. Slika je del zbirke v Narodni galeriji v Ljubljani.

Oljna podoba Jožefa Antona Schiffererja plem. Schiffersteina v mengeškem župnišču.

Rod njegov izvira iz Žabnice — tam so Šifererji še danes doma — najbrž naključje je pripeljalo starše, morda celo že deda, v Kranj. Pri »Remarju«, kot se hiši še vedno pravi, je ob koncu 18. stoletja živel jermnar Anton Šiferer (umrl l. 1845), za njim je v hiši gospodarila vdova Katarina Šiferer (umrla l. 1876), po njej pa sin Karel Šiferer (do l. 1892).

Nenavadno uspešno pot je prehodil Jožef Anton Schifferer plem. Schifferstein. Kod vse je nadarjenega in podjetnega Kranjčana vihar podil in kje vse si je duha bistril — ne vemo. Do njegovega tridesetega leta. Seveda je verjetno, da je študiral na Dunaju in si tam morda že v mladosti utrl pot v visoko družbo.

To smemo sklepati po tem, da so nadebudnega moža že po kratkotrajnem kaplanovanju v Ljubljani in Mengšu poklicali leta 1707 na dunajski dvor. Postal je spovednik avstrijske cesarice Eleonore Magdalene Terezije in dvorni kaplan.

Splet naključij je mladega duhovnika dvigal kot prava plima. Očitno priljubljen in cenjen, je po zvesti službi na dvoru, dobil donosno cesarsko župnijo v Laa ob reki Thaya (blizu današnje avstrijsko-češke državne meje). Tu je naš Schifferer župnikoval (hkrati je bil tudi dekan) od l. 1715 do l. 1756, ko je umrl. V mestu Laa je preživel kar celih 42 let!

Kaže pa, da kljub blagostanju, ki ga je obdajalo v bogati župniji, le ni pozabil na svojo ljubljeno rojstno deželo Kranjsko. Pri ljubljanski stolni cerkvi si je ustanovil kanonikat, kupil je od stiškega samostana župnijo v Mengšu in preddvorsko graščino.

Ne da bi od vsega tega sam kaj imel — z dobrotno roko je delil vse svoje dohodke. V prvi vrsti seve svojemu sorodstvu.

Tako je s testamentom določil, da naj njegovo ogromno bogastvo služi za izobraževanje sinov kranjske dežele. Številni slovenski velmožje so doštudirali prav s pomočjo Schiffererjevih štipendij.

Svetovljan, kot je plemeniti Schifferstein bil, ni zahteval, da bi prav vsi njegovi štipendisti šli v bogoslovje. Bil je dovolj širok, da je vedel, kako dežela potrebuje tudi juristov in zdravnikov.

Prav v tem dejstvu slutim prosvetlenski duh v osebnosti Jožefa Antona Schiffererja plem. Schiffersteina. Ni bil tako ozek kot večina njegovih stanovskih tovarišev, ki so od fantov, katere so gmotno podpirali, dosledno zahtevali, da vstopijo v lemenat.

V daljni Laa so predlani poromali Schiffersteinovi soimenjaki Šifererji iz Žabnice. Položili so na oltarno mizo umetelno vezen prt — kot pozdrav iz domovine. Rojaku, ki ni pozabil svoje ljubljene Kranjske.

Zaradi zadrege s časom in stiske s prostorom nisem niti naštel visokih časti, ki jih je bil za življenja deležen naš Kranjčan. Saj je bil mož tudi naslovni svetnik passauskega konzistorija na Dunaju in prošt s škofovskimi častmi cerkve Blažene Device Marije v madžarskem Adonu.

Rodovitno Sorško polje! Domačija Šifererjev: prvega, ki mu je bilo ime Jernač — ta je bil puntarski vojvod loških podložnikov; zadnji, ki je zablestel, je bil Tone, pesnik — izkrvavel je kot talec... Na drugem robu polja je že prej zacvetel Simon Jenko, rahel, občutljiv — trs, v vetru omahujoč...

In spet sta pri Žabnici doma: sloviti pravnik in pisatelj dr. Tomaž Dolinar tudi nesrečni menih, pesnik in upornik Martin Kuralt je bil od tu.

Kako pestra žetev na enem samem polju!

Seveda s tem zapisom nisem nameraval odkriti Amerike — saj vedo drugi dosti več o življenju plemenitega donatorja Jožefa Antona Schiffererja plem. Schiffersteina (da omenim le dr. Josipa Zontarja, prof. Jožeta Šifererja in genealoginjo Antonijo Šiferer). Hotel sem le, da tudi v Snovanjih počastimo tristoletnico rojstva tako nenavadno zanimivega rojaka.

Genealoginja Antonija Šiferer iz Žabnice tolmači rodovnik svoje stare rodovine.

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc, Benjamin Gracer, Janko Krek, Andrej Pavlovec (likovna umetnost, umetnostna zgodovina, arhitektura, urbanizem), France Pibernik (leposlovje, literarna zgodovina), Niko Rupel, Janez Šter, Albin Učakar (odg. urednik), Črtomir Zorec (kulturna zgodovina), Olga Zupan (zgodovina, arheologija, etnologija, spomeniško varstvo).

ni voditelj ni segla preko vizije Velike Srbije z Vojvodino, Bosno in Hercegovino in z izhodom na morje v Dalmaciji. Vse drugo, kar je tvorilo državo treh črk, jim je padlo v naročje nepričakovano in komaj zaželeno. In mali narod drugačne miselnosti, jezika in kulture, ki ga je vrh vsega še vodil »katolički pop«, jim je bil tuj in sumljiv. To so mi ne enkrat rekli v obraz celo izobraženci, ko sem kasneje krajši čas služboval na jugu.

Trst s Primorskim krasom je bil Italiji zapisan že v londonskem paktu kot plačilo za vstop v vojno, za vrste jalovih ofenziv na Sočo, za poraz pri Kobaridu in »zmago« na Piavi. Beograjski pogajalci so se sicer vztrajno borili za zaliv sv. Ivana Meduanskega v Albaniji, preneglo in prelahkotno pa so prepustili Kvarnerske otoke ter strateško mejo na Julijcih, Javornikih in Snežniku Italiji. Reko, po pogodbi svobodno mesto, je neovirano zasede operetni heroj in izpisani pesnik d'Annunzio in jo podaril svoji državi. Tudi tej kršitvi mednarodne pogodbe se prva črka ni uprla, upirala se je v silovitih demonstracijah ob tej in drugih krivicah slovenska mladina. Vse proteste mladine je vlada zatrla s silo. Trdo so bile gumijevke policajev, ki so večinoma pred Rapallom stražili po tržaških in goriških ulicah. Danes verjamem, da smo jih s svojim kričanjem po Trstu, Gorici in Reki prekruto spominjali na izgubljene domove, zato so nas iz srca sovražili kakor mi njih.

Rapallo ni predvideval nikakršne manjšinske zaščite. Ogorčeno smo očitali prvi črki, da je prodala v egiptovsko sužnost 600.000 Slovencev in Hrvatov. Krivični očitki, saj smo danes priča, koliko je vredna pogodbeni zaščita.

Še pred pohodom fašistov na Rim je bil prvi na udaru Trst. Nepomemben črno-srajčnik si je pridobil herostratski sloves požigalca Dianinega templja v Efezu. S tolpo klatežev je neoviran in celo zaščiten požgal Narodni dom. Slovensko gledališče v Trstu je ostalo brez strehe. V nekaj naslednjih letih je fašizem zatrl slovenske kulturne ustanove, pregnal učitelje, prepovedal slovensko pesem in na zunaj dal krasu tuje lice. Le na zunaj, saj narod je obstal. Podprl ga je Bevk s svojo knjigo, bodrili zavedni slovenski duhovniki. Prijatelj iz gimnazijskih let, po rodu Tržačan, se je odločil za semenišče. Mnogo let kasneje mi je v svoji podnanaški župniji govoril o notranjih bojih v poklicu, za kakršnega ni bil poklican, ki pa mu edini omogoča delo med primorskim ljudstvom. Leta 1945 je kolar odložil.

V začetku leta 1920 je bilo gledališče podržavljeno. Postal je preračunska ustanova prosvetnega ministrstva v Beogradu. Igralcem je bila zagotovljena stalnost, mesečna plača po uradniških plačilnih razredih dvanajstkrat na leto in ne samo med igralsko sezono. Način, vabljujejši od nezanesljivosti pod konzorcijem je poleg že naštetih privabil v Ljubljano tudi nekatere brezposelne tržaške igralce. Od tam so prišli Milan Skrbinšek, Emil Kralj, Rado Pregarc, iz ruskega ujetništva se je vrnil Osip Šest, iz Zagreba se je priselil Zvonimir Rogoz, Putjata pa je pripeljal še Marijo Nablocko. Do tedaj maloštevilni ansambel je lažje zadihal.

Portreti igralcev so iz 10. zvezka knjižice Mestnega gledališča Slovenski gledališki portret. Zbral in uredil Janko Traven, izdalo Mestno gledališče Ljubljana. — 1960.